

84(2=441.2)

Б 590

ВИТАЛИЙ БИАНКИ

ИСЛЕ

ГОРНО-АЛТАЙСК. 1962

ILLINOIS INSTITUTE

P2

Б 59

Виталий Бианки

ИСЛЕ

КУУЧЫНДАР

Журкытары

В. Курдовтын ла И. Ризничин

Горно-Алтайская Областная
• БИБЛИОТЕКА •

ТУУЛУ АЛТАЙДЫН
БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЫ
1962

БАЖАЛЫКТАР

Музыкант	3
Кара түлкү	4
Жарты јок аң	6
Эки аңчы керегинде	8
Агашта	—
Айуның терезин оронгоны	10
Бир уулчак керегинде	12
Бир дробь	—
Күшкаштың кожоны	13
Кöгölтиrim бакалар	15
Исле	17
Сан башка күшкаш	25
Аң-кушты бойына јууктадып аларга сананганы (Керептинг механигининг қуучыны)	43
Жерлик кастың сагыжы (Аң-куштың кептерин јазаар кижиининг қуучыны)	51

ШКОЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА

Виталий Бианки

ПО СЛЕДАМ

(рассказы)

На алтайский язык перевел Ю. Суркашев.
Редактор З. С. Суразакова. Худ. и техн. редактор А. М. Кузнецов.
Корректоры Н. Н. Параев и О. Е. Шабуракова.

Сдано в набор 1/III 1962 г. Подписано в печать 4/IX 1962 г.
Бумага 84×108¹/₃₂. Физ. п. л. 1,75. Усл. п. л. 2,87. (Уч. изд. л. 2,65).
Тираж 1000 экз. Заказ № 623. Цена 9 коп.

Горно-Алтайское книжное издательство. Типография № 15.
г. Горно-Алтайск, проспект Коммунистический, 29.

МУЗЫКАНТ

Карган аңчы көзнөгининг алдында отурып алала, икили тартып отурды. Ол карган да болзо, музыканы сүрекей сүүйтен. Ол икилиге ўренип аларга канча ла кирези албаданып турза, је нәме болбой турды. Јараш ўндер чыгарып болбой да турза, је бойының музыказы бар болгонына карган обөгөн сүүнип турды. Оның жынышта таныш колхозчы өдүп јадала, кыйгырды:

— Слер бойыгардың икилигерди таштайла, мылтык алган болзогор, јакшы болор эди. Мен бу јанғы ла агаш аразында айу көрдим.

Обөгөн музыказын туура салып койоло, айуны кайда көргөнин колхозчыдан жазап угуп алды. Тургуза ла мылтыгын алала, агаш аразы жаар түрген басты. Агаш ортозындагы айуны бедреп, карган обөгөн оның изинде көрбөди.

Аңчы обөгөн арый берди. Ол төнгөштин ўстүне такталанып амырап отурды.

Агаш ортозында тым болгон. Будактар да тырсылдабайт, күшкүштардың кожоны да угулбайт. Кенетийин карган обөгөн табыш укты: «Трынг!..» Бу табыш икилиниң кылындый јараш ўнденет.

Кöп öй öтпöди, öйтö ло: «Трынгн!..» эдip калды.

Карган öбöгöн кайкай берdi: «Агаш ортозында икилиниң кылыла кем ойнайтöн?»

Ойтö ло: «Трынгн!..» — табыш jaан да болзо, яраш ўнденет.

Карган öбöгöн табыш чыгып турган jер jaap öнгölöp барып jатты. Табыш агаштардыңjakазынаң угулат.

Аңчы öбöгöн чибиниң кийинине jажынып алала, köрүp турды. Jалкын jара соккон салмар башту тöнöштиң jaанында айу отурды. Kургап калган jарчааны айу ээй тартып келеле, божодып ийерде, «Трынгн!..» эдip калды.

Айу бажын бöкötитp алала, тынгдал угуp отурат.

Карган öбöгöн база угуp отурды: кургак jарчаа икилиниң кылындый, jakшы кожонгдол jат.

Табыш токтой берdi. Айу ойтö ло оны ээй тартып келеле, божодып ийет.

Бу ok күннинг эниринде таныш колхозчы карган аңчының туразының jaаныла база катап öтти. Karганак икилиниң бир кылын тартып ийерде, кыл араайып: «Трынгн!..» — деп ўнденди.

Колхозчы карганактаң сурады:

— Je не, айу öлтүрдеер бе?

— Jок — деп, карган öбöгöн каруузын берdi.

— A кайты, не болгон?

— Ol мендий ok музыкант, канайып оны адар.

Jалкын jара соккон тöнöштиң jарчаазыла айу канайып ойногоны керегинде карган öбöгöн колхозчыга куучындап берdi.

КАРА ТҮЛКҮ

Якутияның элбек агаштарының ортозында бир катап кышкыда кара түлкү табылып келди.

Кара түлкү каа-jaа la кörүнетен, кезик jерлерде ol чек jок. Oлордың terези бастыра андардың terезинен баалу.

Бастыра аңчылар тийин адарын, керек дезе кишиди де андаарын таштап ийеле, бастыразы бу түлкүнин кийининен сүрүштилер.

Ак кардың ўстүле мантап jүрген кара түлкүнин

терези ыраактаң көрүнет. Оның учун јеткерге кирбеске, кара түлкүге сүрекей сүмелү ле жөскүр болоржерек. Ол сүрекей сүмелү болуп, аңчыларга атыртпай ла олордың салган чакпыларын сезип, бир де јеткерге учурбай жүрди.

Табынча аңчылар чөкөнö берип, түлкүни сүрүжерин таштап ийеле, тийин, киш ле оноң до öскө аңдар аңдап жүрдилер.

Је бир ле жиит аңчы түлкүни истежерин токтотподы.

«Кем јок, шыралазам да, мен оны түнгей ле тудуп аларым» — деп, ол сананды.

Түлкүни турумкай истеже берди.

Аңчы кара түлкүни истекип эбирип келгенде, кара түлкү оның изин истеп, кийининең база эбирип келетен.

Жиит аңчы түлкүниң сүмезин сезип алды.

«Кем јок, кийинимнең бас ла. Эбирип турган јолыма мен чакпылар салып, айалар тартып койоло, бу ла ок јолло эбирип турарым. Бу тушта сен мениң колыма киреринг».

Онойп жиит аңчы эдип салды.

Жолго чакпыларды салала, көрүнбезин деп, карла сееп салды. Айаларды тартала, учуктарды јолды кечирип керип койгон.

Эбирип турган јолыла базып јўрди.

Оның кийининче кара тўлқў база базып јўрди.

Бастыра чакпыларды ла учуктарды юнит аঁгчы чебер ажыра алтап басты, кара тўлқў дезе олорды ажыра калып турды.

Анайып олор эбидилер ле эбидилер, эбидилер ле эбидилер, учында аঁгчы арыйла, арайдан базып јўрди. Анайып јуреле, аঁгчы бир учукка болгобой тийип ииди.

Айа јастыгала, аঁчының будына тийди. Ол айылына ѡюк ле арайдан једип барган. Кыжыла тўжоқто оорып јатты.

Кара тўлқў анайып јўре берген.

ЖАРТЫ ЙОҚ АНГ

Бистинг колхозтың улузы картошконы кўскиде казала, карагайлардың ортозындагы орого уруп койтон. Ондо јер кумакту учун, кўмўп салган картошко кыжыла јадала, тоғбайтон. Јаскыда юны кумактанг кодороло, отургузып јат.

Карагайлар ортозында дезе терен оролор артып калатан.

Бир катап бистинг колхозчи карагайлар ортозыла базып отурала, ородо не де табыштанып турганын укты.

Ол орого базып келеле кўрзö, ороның тўбинде чек таныш эмес аঁг: сыны кичинек ийдичек кирези, бойы туп-тулку, ак ла кара тўкту.

Колхозчи малталу болгон. Ол кўп сананбай, бўкёй-ип келеле, аঁгычактың бажына малтаның тобозиле сокты.

Аঁгычак јыгыла берди.

Колхозчи юны ородонг чыгарып алды, ийинине ажыра салып алала, айылы јаар басты.

Аঁгычакты полго тўжўрип ийеле, уулдарына айтты:

— Кўрзёгёр дö, карагайлар ортозынанг санг башка аঁгычак ёлтўрип алдым. Мен оның адын билбезим.

Јаан уулы аঁгычак јаар кўрзö, кыскачак бутту, чочко тумчукту аঁг боловордо, ол ютты:

— Бу јерлик чочконың балазы.

Ортон уулы аңычактың тырмагын аյыктайла, — аңың тырмактары узун ла коркушту болордо — айтты:
— Бöröniң балазы.

Кичинек уулы аңычактың ўстүги эрдин көдүреле, тиштерин аյытады. Аңның тиштери курч болордо, ол айтты:

— Айуның балазы болбой.

— Јок — деп колхозчы айтты. — бу јерлик чочконың балазы да эмес, бöröniң де балазы эмес, айуның да балазы эмес. Биске ол чек таныш эмес аңычак. Мен агаш каруулдаачының айылына барып келейин: ол билер учурлу.

Ол бöröгин кийип алала, түрген чыгып, эжикти јаап ийди.

Јаан удабай, ол агаш каруулдаачыла кожо келип, эжикти ачат, оның ўч уулы ўчүлэзи пеккениң ўстүнде корчойып калган ютурдылар. Олор адазына бир ўнле кыйғырдылар:

— Ада, кирбегер!

— Ол тынду, ада!

— Кижини тиштеерге турап!

Колхозчы бозогодо тура калды, аңычак дезе оның буттарының ортозынаң уштылып чыгала, кыркылдап ийеле, јыраалардың ортозы јаар маңтай берди.

Колхозчының кийининде турган агаш каруулдаачы арбана берди:

— Сен оны чала ёлтүреле, экелген турунг ине! Ол агаш ортозының ағы, оның тыны бек. Оның ады борсук. Ол ичегенде јадып, агаشتың тазылдарын, бакаларды јийт.

Печкениң ўстүндеги балдар ўн алышып сурадылар:

— Улусты ол јибей јат па?

— Улуска тийбей јат — деп, аңчы айтты.

— Бис дезе, коркушту коркыганыс!

Балдар пешкеден түжүп келдилер.

— Эх, билген болзобыс, бис ого быжырып койгон картошко берер эдис — деп, уулчактар комудашты.

ЭКИ АҢЧЫ ҚЕРЕГИНДЕ

A g a s h t a

Эки аңчы најы болгон. Олордың бирүзи хант, јаантайын ла агаш аразында јадатан. Ол мында чыккан, бастыра јүрүмин мында ёткүрип, аңдап азыранган. Оның најызы јаантайын городто јаткан. Биш ёйлөрдö ол хант нёкөрине андаарга келетен.

Бир катап күскиде хант городтоң келген нёкөрин агаш аразынdagы јаланга экелеле, айтты:

— Тыңдазан да..

Энир болгон, күн ажа берген. Айландыра тым болгон.

Кенетийин агаш ортозынаң кандый да аңның коркүшту ўни угулды. Бу же атазы болотон?

Городтон келген нёкөрдинг коркыганына бажының куйказы јымырай берди. Іе ол коркыганың билдиրтпеске албаданды.

Хант койынынаң амыргы чыгарып келеле, оозына сугала, база аңдый оқ ўн чыгарып, әмыргылай берди.

Аң каруузын јандырып огурды.

Хант база ла амыргылады.

Аң там ла јууктап келип јат.

Городтон келген аңчы тыңдаланып турды: кандый да

јаан неме будактарды, јырааларды јзырадып, јууктап келип јатты.

Кенетийин аңның бажы көрүнип келди — тумчугы коркок бололо, эриндери жалбайыжып калган сүрекей јаан булан болтыр.

Булан ачык јерге чыгып келерин сакып алала, онон адар керек болгон.

Городтоң келген кижи сакып чыдап болбой, адып ийди. Ок буланның мүүзининг бир кичинегеш айрызын сындыра согуп ийди. Булан сүрекей казырланып, аңчылардың ўсти јаар барды.

Аңчылар мылтыктарын чачып ийеле, агаш ѡрё чыктылар. Городтоң келген кижи түс турган кайың ѡрё чыгарда, хант дезе коркож чибиң ѡрё чыкты.

Булан кайыңның төзине мантап келеле, јерди туйгактарыла чапчый берди. Аңчыны мүүстериле једип болбоды.

Јерди чапчып казып, кайыңның тазылдарын, малтала кескендий, кезип ийди.

Қайың силкинеле, араайып јыгылып отурды.

Қайың јыгылган болзо, анчыга кыйалта јоктон
öлüm болор эди: булан оны тургуда ла öлтүре тепсеп
салар.

Үрүс болуп, јыгылып барып јаткан қайың хант чы-
тып алган коркок чибиге илинип калды. Хант нёköрин
отурган чибизине келерге болушты.

Булан токунабады. Ол чибининг төзине келеле, ойто-
ло туйгактарыла јерди чапчып каза берди.

Хант карманынаң канза, таңкы кодорып, нёköрине
берди:

— Таңкыла.

Нёköри айтты.

— Сен канайып турун! Булан эмди чибини де јы-
тып ийер, ол тужунда экилебис öлümди кыйбазыбыс.

— Јок — деп, хант айтты. — Коркыбай, таңкыла.
Не де болбос. Чибининг тазылдары кайда?

Булан анчылар отурган будактын алдынан чапчып
казып турдуды. Је бökön чибининг тазылдары ан казып
турган јерден ыраак болгон.

Булан түниле казырланды. Бökön чибининг алдында
јаан оро боло берди. Је ондо бир де тазыл јок болгон.
Чибининг төzin казарга онын сагыжына кирбеди.

Булан учында арый берди. Штүлерге једип болбо-
гонына ачынып, тыңыда бышкырып ийеле, јүре берди.

Анчылар агаштан түжүп келеле, мылтыктарын
алып, жандылар.

Айунын терезин оронгоны

Экинчи катап городто јаткан анчы нёköрине кыш-
кыда келди. Олор база ла агаш аразы јаар андап бар-
дылар.

Агаш ортозына келеле, эки нёköр эки башка барап
болуп јоптöжип алды. Хант ийдиле кожо бир јаны јаар
андап баарда, городтон келген кижи база бир јаны
јаар басты. Ондо ийт јок болгон.

Городтон келген кижи агаш аразыла узак базып
ђүрди. Бир јерде ол күрт јатканын кörүп ийеле, токтой
түшти.

Күрттин алдында турган јыраалар агара кырутып калтыр.

«Қамык агаш кырутыбаста, бу јыраа не кырутыды болбогой?» — деп, аңчы сананды.

Узун будакты алала, күртти кадай сайып ийди.

Күрттин алдынан жаан айу чыгара калып келди!

Мында ол ичегенинде јадала, јыраалар јаар тынып јаткан эмтири, ононг улам јыраалар кырутып калган.

Аңчы айуны јыга адып ийди.

Кышкы күн кыска болды. Аңчы айунынг терезин сойып турганча түн кире берди.

Карангуйда кайра жанар жолды канайып табар? Аңчы агаш ортозында конор деп, шүүп алды.

Соок сүрекей болды.

От саларга серенгкени аңчы бедрейле, таппады: ундып салган. Бу да ёйдо аңчы кунукпады. Онын нёköри кышкыда айунынг терезине оронып алала, көп катап конгон деп, куучындаганын эске алынды.

Аңчы айунынг терезин көдүрип келерде, ол сүрекей уур да болзо, је јылу деп билдири. Теренинг ич јаны канга уймалып калган. Теренинг түктү јанын бойы јаар эделе, аңчы оныла будынан ала бажына јетире оронып алала, ак кардынг ўстүне јада берди.

Айунынг терезининг ичинде јылу болды! Арыйган аңчы теренг уйуктай берди.

Таңгары јуук аңчы коркушту түш көрди: јаан айу оны базырып, сыга базарга албаданып турды, ол дезе тынып та болбойт!

Аңчы ойгонып келеле, колыла да, будыла да кыймыктанып болбоды.

Канга ўлүштелип калпан айуның терези соокто тоңоло, аңчыны там ла сыпа түдүп јаткан. Әмтири.

Не де шылырап, ого јууктап келип јатканын аңчы угуп ийеле, сүрекей коркыды.

«Жарт ла бёрүлер эттин јыдын сезеле, јеткилеп келген. Олор тереле кожо мени жара тартканы бу түру» — деп, аңчы сананды.

Је табыштанып турган инеме бёрү әмес, оның хант нёköри болды. Аңчы ийт истейле, городтоң келген аңчыны таап алды.

Хант айуның терезин бычагыла жара кезип туруп, нёköрин чыгарып келеле, айтты:

— Сен жастыра оронгон. Түгин тыш жаны жаар эдер керек болгон. Ол тушта жылу да болор эди, тере де тоңбос эди.

БИР УУЛЧАК КЕРЕГИНДЕ

Бир дробъ

Уулчакка адазы кичинек берден мылтык сыйлап берди. Уулчак түүнти сууның жарадында манакай тудала, ондо суугуштар сакып отурды.

Эки суугуш учуп келгенине ол сүүнди. Эркек суугуш сүрекей жараш болды: бастыра бойы чоокыр, сары баҗында эки жажыл јолычақ. Тижизи боро онгдү, бойы жобош болгон, оның жаңыс ла жанаттарының жажыл јундары суркуражып турган.

Суугуштар манакайга јууктай эжинип келерде, уулчак адым ийди. Ол жараш онгдү эркек суугушка шықап аткан, оқ дезе тижизине барып тийди.

Эркек суугуш сағ бир шунуп чыгала, кейде бир-эки

катаң теерип учала, кенетийин қанаттарын сүй салып, жерге таштый келип түшти. Ол жаратка келип түжүп, ёлө берген.

«Мен тижи суугушты не аттым болбогой! Нёköри ёлө берерде, эркеги де жүрер күюни келбей, бойы ёлгён» — деп, уулчак сананды.

Уулчак айылына ыйламзырап жүгүрип келди, «тижи суугушты жыга адып ийеримде, эркеги кейге учуп чыгала, ёнётнийин шунгуп түжеле, ёлө берген» — деп, адазына куучындады.

Адазы уулы экелген эркек суугушты тудуп көрөлө, оның бажындагы кичинек шырканы уулына көргүзип берди.

Анайдарда суугуш нёköри жогынан жүрер күюни јок болгонынан улам ёнётнийин ёлгён эмес, бажына бир дробь тийерде ёлгён.

Күшкаштын кожоны

Бу уулчак бир жыл ёткөн кийининде бойының мылтыгыла чечен адарга ўренип алды. Учуп отурган күшкашты да ёлтүре адып туратан.

Бир катап ол агаш аразындагы јолло барып жатты. Кар жаңы ла баштап кайылып турган ёй болгон. Кызыл жаакту күшкаштар жаңы ла учуп келген.

Олор агаштың бүр јок будактарында ары-бери калыгылап, карантыларга учуп барғылап, курсак бедреп жемзенгилеп жүргүлейт. Олорды талдап алгандай, ончозы бир түнгей жараң болды: жаактары кызыл, суркурап тураң көк төштү, қанаттарын кечире ак лента барғандай јолду.

Олор ончозы эркек күшкаштар болгонын уулчак билер болгон: тижилири учуп келгелек, олор бир канча күн оройтып келер. Эркектери кожондошпой жүрдилер.

«Олорго эм тургуза кожондоорго арай эрте, тижилири учуп келбegenче, олордың кожонын укпазын» — деп, уулчак сананды.

Кенетийин агаш аразынан боро неме элбес эделе, карантыда күшкаштар жемзенип жүрген жерге келип түшти.

Күйун јалбырактарды учуртканы чылап, күшкаштар карантыданғырып чыкты. Олор коркынчак ўндериле чыйқылдажып, ағаш ортозына жајына бердилер.

Карантыданғырип чыкты.

Уулчак мылтыгын уштып турганча, карчаа эбире соло, ары болуп учты.

Уулчак оның кийининең атты.

Учуп отурған карчаа көнетийин тұра түшти. Тырмактары оның божай берерде, күшкаш оноң уштылып чыкты.

Карчаа јерге салбаңдал келип түшти.

Карчааның тырмактарынаң божонып алған күшкаш, будакка отурып, силкинип ийеле, уулчак жаар көрүп, кожонгдой берди.

Эң баштап ол кожонғына карылым турғандай, араайдын кожондоды. Оноң там ла тыңыда кожондоды. Сүрекей сүйүнчилүү кожондоп турала, ол көнетийин токтой берди.

Уулчакка оның кожонғы сүрекей жарады. Ол сананды: «Мен оны карчаадан аргадап алған учун, меге бойының быйанын айдып жат ине».

Уулчак бөрүгін уштыйла, күшкашка жаңыды:

— Меге көп быйан керек жок, ары амырына жакшы жүр!

Күшкаш уча берди. Уулчак ёлтүрген карчаазын түдүнгичча, айылына жанды.

Айылына көлеле, күшкашты ёлтүмнег айрыганы көрегинде адазына куучындап берди.

Адазы айтты:

— Сен ончозын бойын сананып таап айдадынг. Күшкаш сеге быйан айдып кожондогон эмес.

— Айса, ол ненинг учун кожондоды? — деп, уулчак сурады.

— Ненинг де учун эмес. Карчаанынг тырмактарынаң айрылып алган, онын учун кожондоп жат. Ненинг учун, кемге, неден улам кожондоп турганын ол бойы да билбес. Сен оны карчаадаң айрып алган деп, ол билбес те, сананбаган да. Сүүнгенинег улам кожондой берген.

Көгөлтиirim бакалар

Бир ай ёткөн кийининде, кар торт кайылып, кобыжкити төмөн суучактар ага берди. Олордо бакалар ўн алыжып турат.

Уулчак жууканынг жанына базып келерде, бакалар тургуга ла кыйгызын токтодып ииди, суу жаар мач этире калыгылай берди.

Жуука жалбак болгон. **Оноң канайып** кечип аларын уулчак билбей турган. Ол туруп сананды: «Күрди неден эдетең болотон?»

Jaан удабай бакалардын баштары көрүнип келди. Jaан көстөрин тостойтып алала, бакалар уулчак жаар коркып көрүп жаткылайт. Уулчак кыймыктанбай турды. Бакалар суудаң бирдей чыккылап келди. Ончолоры чыгып келеле, «квак, квак!» деп кожондожо берди.

Олордын кожонгын сүрекей ле жараш деп айдарга жарабас. Көп бакалар ўнгүр папылдап, кезиктери суугуш чылап, какылдап турат. Же бу бакалардын ўни де башка. Олор ончозы ўн алыжып: «Тур-лур-лурр» — деп эткилейт.

Уулчак бакалар жаар көрөлө, сүрекей кайкай берди: олор бастыразы ла көгөлтиirim ёндү болтыр.

Бу ёйлөргө жетире уулчак көп бакалар көргөн. Же олор ончозы ла бастыра бакалардый боро-буурыл-кү-

рек эмезе јажыл ёндү болотон. Уулчак керек дезе варенъенинг јаан банказындагы бир јажыл баканы айылында узак ёйгө азырап туткан. Ол бака эткенде, эки јаагы бултыыйжа беретен.

Је бу кёгётлирим бакалардың јанғыс ла тамактары тастайыжат, олордың тамактары да кёгётлирим ёндү болды.

«Кёгётлирим бакаларды јердин ўстүнде кем де кёрбөгөн болор. Байла, оны баштапкы ла катап ачкан кижи јанғыс мен болорым!» — деп, уулчак сананды.

Тургуза ла ўч баканы тудуп, бөрүгине салала, уулчак айылы јаар јүгүрди.

Турада айылчылар болгон. Уулчак турага јүгүргенче киреле, кыйгырып ииди: «Көрзөгөр дö, кёгётлирим бакалар экелгем!»

Ончолоры уулчак јаар бурылып көрөлө, унчукпай бардылар. Уулчак бөрүгиндеги ўч баканы столдың ўстүне кактап ииди.

Улус јынърада каткырыжып ийдилер.

Уулчак экелген бакаларын көрөлө, кайкап, уайлгана кызара берди: онын экелген ўч баказы көк ёндү эмес, бастыра бакалардый ок боро-буурыл-күренг ёндү болды.

Адазы айтты:

— Уулчакты кемзиндирип каткырбагар: бакалар папылдажып турарда, ол оны тудуп алган. Бу кургак јерде јүретен бакалар эмтири. Олор бир де јараш эмес. Же олорды јаскы күн изиткенде, олор кожондожып, кёгётлирим ёндү болуп көрүнетен.

Мыны слер ончогор, байла, кёрбөгөн болороор.

ИСЛЕ

Кере ле түжүне турада отурарга Егоркага сүрекей кунукчылду болды. Көзнөктөң көрзө: айландыра жайып көрүнет. Агаш каруулдаачының туразын ак кар бүркөп койгон. Агаштар ак јуурканын јабынып алган, тым турат.

Агаш аразында бир ак јаланды Егорка јакшы билер болгон. Сүрекей јакшы јер! Келер ле болzon — ўүр агуналар тррр-тррр! — эдип јер башка уча берерлер. Бу тужунда олорды адарга белен бол.

Сымдалар неме бе! Койондор анда кандый дейзинг! Бу ла јуукта Егорка анда ненинг де изин көргөн. Түлкүнинг изи кире болор, је тырмактары узун.

Андый солун ангды истежип, таап алза кайдар! Ол сеге койон эмес! Адам да мени мактаар эди.

Егорка чыдажып отурып болбой барды. Эмди ле агаш аразы јаар јүгүрер керек!

Оның адазы көзнөктин алдында эски ѡдүк тамандап отурды.

— Ада! Ада!

— Не болды?

— Барып, агуналар адып келейин бе?

— База нени айдазынг, энгир кирип браатканын көрбөй турун ба...

— Је божотсон, ада... — деп, Егорка јайнап турды.

Адазы унчукпайт. Калак, ол эмди божотпос деп, Егорка энчигип болбой барды.

Уулчак эш-неме этпей јатканын адазы јаратпайтан. Уулчак чын да эригип јат, барып та келзе кайдар ол. Онон ёсқо јаантайын турада ла турада...

— Бар ары! Бозом киргелекте јанбазаң, мылтыгынды блаап аларым, ого ўзеери кайыш курла сойорым.

Егоркага адазы городтонг берден мылтык экелип берген. Егорка он тört јашту болгон. Андый мылтыкла күштарды да, анддарды да адарга кем јок. Чечен мылтык. Егорканың эң ле артык сүүген немези — ол мылтык деп адазы јакши билер болгон. Мылтыгынды айрып аларым деп коркыдып ла ийзен, ол ончозын эдер.

— Удабай ла келерим — деп, Егорка чертенди. Бойы дезе тонын туку качан кийеле, илүдеги мылтыкты тудунып алган турды.

— Удаба! — деп, адазы арбанды. — Түниле бёрүлер улыжып јат. Капшаай јан!

Же Егорка турада јок болды. Тышкарсы чыгып, чаназын кийеле, агаш ортозы јаар јүгүре берген.

Кёктөп отурган ѡдүгин агаш каруулдаачы туура салып койды. Малтазын алала, чанак јазаарга сарай јаар барды.

Бүрүңкий кирип турды. Карган ёбёгөн малтазын чатылдатпай барды.

Ажанар ёй једип келген, же Егорка эмдиге келбеди.

Үч катап мылтык атканы угулган, ол ло бойыла шык једип калды.

Уулчактың келер ёйи ёткөн. Агаш каруулдаачы тұразына киреле, лампазын күйдүрип ийди. Печкеденг қашалу горшок чыгарып алды.

Егорка эмдиге ле јок. Учкан кайдаар барган болотон?

Jaңыскан ажанып алды. Тышкарсы чыгып келерде, карануй эмтири.

Тындаланды — эш-неме угулбайт.

Кара јыш ортозында тым, будактар да тызырабайт. Көрөрдө лө тым, же агаш ортозында мындый ёйдө не болуп турганын кем билер оны!

— Оууу-уу!..

Агаш каруулдаачының жүйказы јымырай берди. Бу не?

Агаш аразынаң база ла угулды:

— Оуу-үү!..

Бөрү улып турган эмтири! Экинчизи, ўчинчизи... бастыра ўүр улыды. Йўрек чым этти: жарт ла бу бөрүлер Егорканың изине табарган!

— Оуу-оуу-үү!

Агаш каруулдаачы туразына јўгўргенче киреле, эки оосту мылтык алыш чыкты. Ээчий-деечий адыш ийди. Бөрүлер там ла улышты. Егорканың мылтыгы каруу берер болор бо деп, агаш каруулдаачы тыңдайт.

Агаш аразынаң, карангуйдан, мылтык атканы угуды: «тухх!»

Агаш каруулдаачы мылтыгын јўктенеле, чаназын тўрген кийип, мылтыктын табыжы чыккан ёр жаар тўрген басты.

Агаш ортозында эш-неме кўрўнбес карангуй тўн болды! Чибилдердин будактары кийимине табарып, јўзин тырмай согот.

Кайда да јуугында бөрүлер улыжат:

— Оуу-ooo-үү!..

Агаш каруулдаачы токтой тўжеле, база катап адыш ийди.

Каруу јок. Янгыс ла бөрүлердин улыжы угулат. Қерек коомой!

Обёгён ойто ло ичкери јўткўди. Ол эмди бөрүлер улыжып турган ёр жаар барды.

«Бөрүлер улыжып јадылар, — анайдарда, олор уулчакка табаргалак...» — деп, ол сананарда ла, бөрүлердин табыжы токтойло, тым боло берди.

Карган обёгён база бир канча ичкери барада, токтой тўшти.

Мылтыгынан адыш ийди, база ла катап атты. Узак тыңдап угат. Тым болгон.

Кайдаар баратан? Карапай. Не де болзо ичкери барад керек.

Бодолгон ло ичкери басты, Ичкерлеген сайын агаш там ла койылып турды.

База ла катап мылтыгынан адыш, кыйгырып турды. Ё кем де каруу бербеди. Кайдаар барып жатканын бойы да билбей, ол ичкери ле базат.

Учында чек арый берди, кыйгырарга тамагы туна берди.

Тура түжеле, ары-бери айықтанат. Агаш каруулдаачы бойының туразы кажы јанында болгонын билбес болгон. Ол аза берген.

Агаштардың ары јанында от күйүп турғандай бөлдү. Айса мынызы бөрүлердин көстөри јалтырайт па?

Јалтырап турған от jaар чике басты. Ол агаш ортозынан чыгып келди, кичинек јалаңда тура, оның көзнөктөринен от јаркындалат.

Агаш каруулдаачы бойының көзине де бүтпей барды: оның чике алдында бойының ла туразы турды!

Карангайда болгообой ол ойто келген туру не?

Айылының эжигине келеле, ол база катап адып ийди. Каруузы угулбайт. Қерек дезе бөрүлердин улыгана да угулбайт. Олор, байла, јем тапкан, оны ўлежип жип јаткан болор.

Уулчак ёлгөн эмей база!

Агаш каруулдаачы чаназын чечеле, туразына кирди. Тонын да чечпей, тактага отура берди. Бажын колдорына салала, ол кыймык јок отурат.

Столдо турған лампа јапылдап турала, ёч бергенин карган ёбөгөн сеспей калды.

Көзнөк таңдакталып кажайып келди.

Агаш каруулдаачы туруп келди. Оның кебери коркүшту боло берди; бир ле түнге ол карыйла, корчайо берген.

Ёбөгөн койынына калаш сугала, патрондорын јууп, мылтыгын алды.

Тышкары чыгып келерде, таң јарып жалтыр. Карсуркуражып жадат.

Егорканың барган кечеги изи јарт көрүнет. «Айдың түн болгон болзо, уулчактың изин јылыйтпай таап алар эдим. Эмди не? Эмди оның сөйтөрин де болзо барып јууп алатам! Айса болзо, ол тирү?» — деп, агаш каруулдаачы сананды.

Чаналарын жиyeле, Егорканың изилеичкери јүгүрди.

Ис сол јаны jaар барып, агаштың куйузыла барыптыр.

Эки көzin истен албай, агаш каруулдаачы ичкери түрген јүгүрип барып жатты. Кардагы истерди, бичик кычыргандай, кычырып, ол барып жатты. Бир де кичинек темдек оның ајарузынан чыкпait. Кышкы түннин туркунуна Егоркала не болгонын оның изи ончозын ай-

дып берет. Егорка нени эткенин, канайып барганын адазы кардан ла ончозын билип алат.

Уулчак агаш аралай јүгүрген эмтири. Оның изининг јанында күшкаштың чичке канады карды чийе тартып салтыр. Уулчак, байла, саныскан ўркүдип јүрген болор.

Мында ол бир тийин адала, јердең алган эмтири.

Тийин тоокло мантаган эмтири. Тийиннин кийин буттары узун, кийин буттарының изи де узун. Ол мантаганда, буттарының изи колдорының изинен озолоп калган јадат. Колы кыска, кичинек — колының изи точкадый.

Бу ла тийингди Егорка агашка чыгарала, аткан эмтири. Тийиннин келип түшкен јери танылу: анда кан чачылып калган.

«Чечен ле адышту уулчак!» — деп, карган ёбёгён сананды.

Уулчак тийингди адала, оноң ары барган эмтири.

Ис карганакты јаан акка экелди.

Акта койондор јолдоп салганы көрүнди. Је Егорка оноң ары барды.

Оноң ары тууразында ак агуналар карды ўйтеп ойногон эмтири. Олор ўүриле карды тепсеп салган.

Егорканың табыжын угала, олор учуп чыккан эмтири. Егорка дезе аткан. Ончозы уча бергендер; бирүзи кардың ўстүне келип түшкен. Канаттарыла карда талбандаткан эмтири.

Эх, аңчы кижи јашта да танылу! Учуп отурган күшты адып ийет! Андый уулчак бөрүлөргө де јидирбес.

Карган ёбёгён оноң ары бачымдады.

Ис јырааларга экелди, ёбёгён токтой түшти!

Бу не атазы?

Егорка јыраалардың кийинине јажынып турала, чанзыла карды тактап салтыр. Бөкөйип, карга тайанаала, оноң туура јүгүрген эмтири.

Төртөн метр кире ол чике бартыр, оноң ары изи мыйрык-тейрик болды. Ээ, мында жандый да аңычактың изи јат! Оны истежип, Егорка ары-бери баскан эмтири. Ол аңычактың изи түлкүнин изи кире, тырмакту...

Бу ненинг изи? Мындый исти ол качан да көрбөгөн: тамажы јаан эмес, је тырмактары дезе сöём кире узун.

Карда кан чачылып калган: оноң ары аңычак ў

буттап барган эмтири. Бу аңычактың оғын колын Егорка сый адып салган.

Жырааларды айланып, уулчак оны истешкен эмтири.

Мындың немедең уулчак жанарын да ундып салбай база: аңчы кижи шыркалаткан аңын таштап барбас ине.

Же жаңыс ла бу кандай аңычактың изи? Тырмактары тог ёткүре узун! Андый тырмакту неме уулчакты кетеп алала, чурап келзе, жара тартып та салар... Уулчакка көп керек пе!..

Ис агаштардың ортозыла там ла ыраак барган — жырааларла, төңгөштөрдин жаңынча, салкын жыккан агаштарды эбирип барган.

Истежип турган аңын бого — јерле кожо кодорылган тазылдың кийинине — түйуктайла, ол не атпады не?

Кызыл колло нени эдеринг? Ого ўзеери шыркалу аңычак ачынчак, ол удура да келерден маат јок! Бу аңычак уур ла күчтүй болор: баскан изи терен эмтири.

Бу не: жар жаап турган ба? Жеткер болотон тур: жар исти бектеп ийзе, ол тушта канайдар!

Кандай да болзо ичкери! Ичкери баар керек.

Аңын жаап чананың изин жар көмгөлөктө түргендеер керек.

Жар там жаап жат.

Агаштар астап турды. Чананың барган изи билдирип-билдирбес ле боло берди.

Учында Егорка аңычакка једишкен эмтири! Жар такталып жалган. Аңда жан жаап жандалып жалган кандай да боро кату түк жатты.

Түкти јазап жөрөр керек, ол кандай аңын түги? Саң башка! Уулчак тизезиле жарга жыгылган эмтири...

Аңда не сырыйп жалган жадыры?

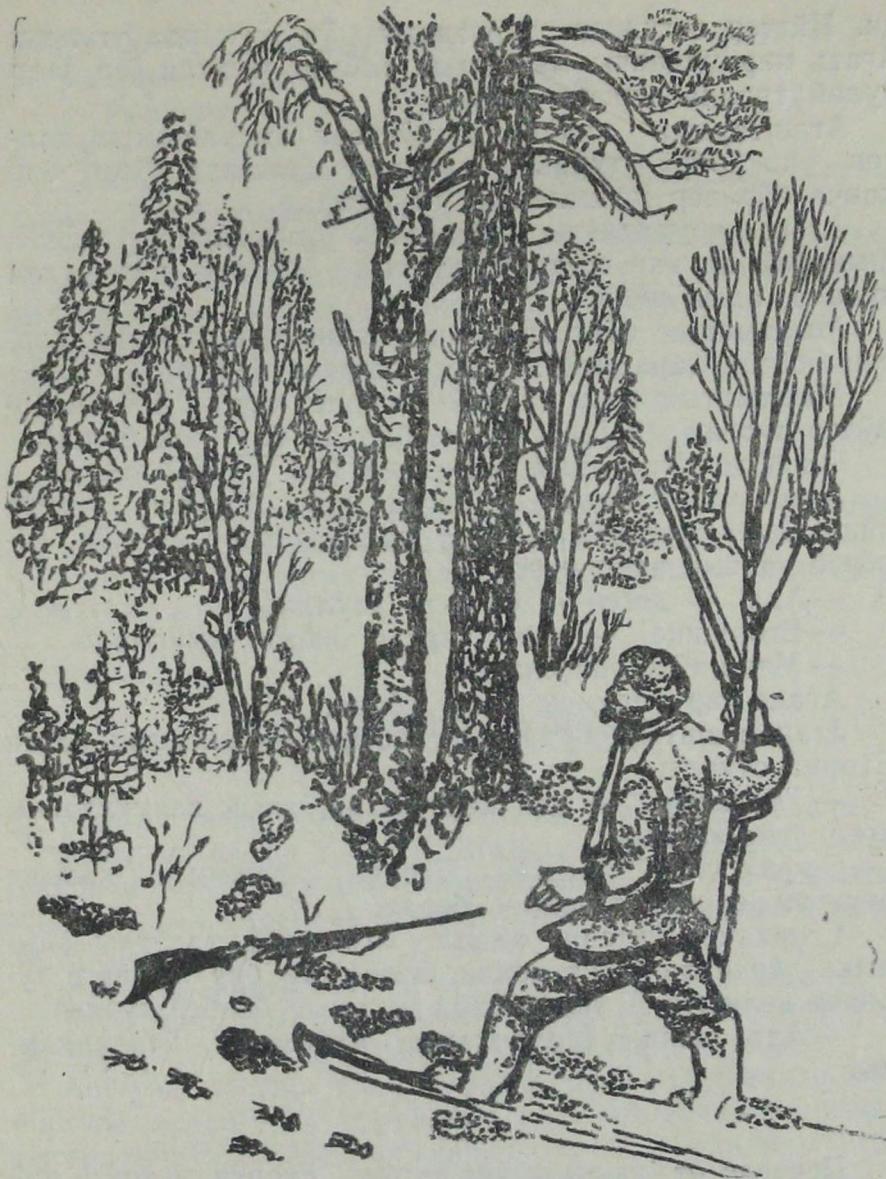
Чан! Оның ары жаңында база бирүзи! Жарда терен оро жадыры: Егорка јүгүрип отурала, түшкен..

Кенетийин алдында ийттинг изиндей ис көрүнди.

Бөрүлер! Бөрүлер оны таап алган эмтири!

Жарган обөйгөннин оғын чаназы кату немеге табарды. Көрзө: Егорканың берден мылтыгы эмтири.

А, андый ба! Шилемирлерди көрзөн оны. Бөрүлер уулчакты бого кетеп алала, жалып келип, кејиринен

тударда, бараксан уулчак мылтыгын ычкынып ийген эмтири, — онон бөрүлердин бастыра ўүрлери келген...

Ончозы божогон! Уулчагымның кийимдерининг ўзүктөрин де јууп алатан болзом деп, агаш каруулдаачы ичкери көрди.

Агаштардың ары јанында боро юнду неме элбенде-

ди. Ийттер согужып тургандый ўн јуугында угулды. Агаш каруулдаачы мылтыгын табыш чыккан јер јаар уулай тудала, ичкери басты.

Агаштардың кийининде түктери атырайыжып калган эки бөрү турды. Олордың јанында база бир канча бөрүлер жаткылап ла отурдылар.

Агаш каруулдаачы аайы-бажы јок кыйгырып ийеле, шыкабай ла эки оосту мылтыгын бөрүлер јаар уулай тудала, адып ииди.

Мылтыктың бөксөзи оның тёжине тың теберде, карган оббөгөн таралјыйла, карга јыгыла берди.

Мылтыктың ыжы таркай берерде, карган оббөгөн бөрүлер турган јер јаар көрди, бир де бөрү јок болды.

Ол юйдө Егорканың ачынчылу ўни угулды: «Ада!»

Агаш каруулдаачы ненинде учун бөрүгин уштып ииди. Jaap турган кар оның кирбиктерине түжүп, көррөгө чаптык эдип турды.

— Ада! — деген ўн база ла угулды.

— Егорушка! — деп, карган оббөгөн кыйгырды.

— Мени түжүрип алзан.

Агаш каруулдаачы кайа көрди.

Jaan агаشتың будагын кабыра кучактанып алган Егорка отурды.

— Уулчагым! — деп кыйгырала, агаш каруулдаачы агаш јаар јүгүрди.

Соокко көжүй берген Егорка адазының колына отурган јеринен тоголоно берди.

Егорканы јүктенип алала, агаш каруулдаачы айылына чүрче ле једип келди. Јолой ого бир ле јерге турарга келишти: Егорка ѡолой ло амыр бербей турды:

— Ада, мениң берданкамды алдың ба, берданкамды...

* * *

Печкеде от јакшы күйүп турган. Егорка тёжоктö кой терези некей тон јабынып алган јатты. Оның эди изип, көстөри суркуражып јатты. Агаш каруулдаачы уулының јанында отурып, оны изү чайла чайладып турды.

— Тыңдап турзам, бөрүлер јууктап келтир — деп, Егорка куучындады. — Мен мылтыгымды чачып ийеле, чаналарымды түрген уштыйла, баштапкы ла турган агаш ёрө чыгып јатсам, бөрүлер једип келди. Маңтап келги-

лейле, агаш ёрё калыгылап, тиштерин ырсайтып алган, ыркыраныжып турды, ух, көрөргө дö коркушту, ада!

— Унчукпа, балам, унчукпа! Же сен кандый аңды аттын?

— Борсук жаткам, ада. Жааны бистинг чочко кирези болор. Тырмактарын көрдигүй бе?

— Борсук дейзинг бе? Мен чек таныбагам. Чындап та: оның тамаштарының тырмактары узун. Көрзөң оны, жылуда чыгып келген! Сооктордо ол уйуктап жат, кышкыда жылу боло бергенде, ичегенинен чыгала, базып жүрет. Акыр, жас келзе, мен сеге оның ичегенин көргүзерим.

Же Егорка уйуктай берген болгон, оның учун ада-зының айтканын укпай турган.

Агаш каруулдаачы оның жолынан блюдцаны алтып, уулын тоңло кымып жаап салала, көзнөктөң көрди.

Тышкары шуурган эмтири. Қар агаш аразындағы исти жаап салган.

САНГ БАШКА КУШКАШ

Мен он жашту тужумда кыжыла жорт жерде жаткам.

Агаш ортозыла жүгүрип, күшкаштарды кетежип, мен олордың жүрүмінин көп солундарын билип алатаң. Менінг мындый керегіме кандый бир кижи чаптық эткенде, ачына беретем.

Февраль айдың соогы түшти. Тың жоткон болгон.

Турадан чыгып, ары-бери баарга адам меге јоп бербей туратан. Щи сүрекей жүргери ѡдүп турды.

Арт-учында бир канча күндер откөн кийининде мен бир күн эртен тұра туруп келзем, көзнөктөң чанкыр тенері көрүнди. Мен адамнан сұранып алала, түрген кийинеле, тышкары чыгара жүгүрдім.

Тышкары соок то болзо, же бир де табыш жок болды. Күнге кишинин көзи кылбығып турар.

Агаш аразына баар деп санангадай әмес болгон. Ондо шуурган карды күртеп салган, баскан ла сайын мен курлаама жетире түжүп турдым. Оның учун сууны жаратай баарга келишти. Оның карын салкын учурта берген учун, тожы көгөрип жатты.

Күшкаштар кайда да көрүнбейт. Мениң алдымда ак карла бүркелген суу тыйрык-тыйрык чойиле берген жатты. Оның сол ло он жаңындагы кадалгак жараттындағы агаштар карга бастырып салган турат. Керек дезе көктөштөрдин де ўни угулбайт.

«Мындың казыр жотконның кийининде күшкаштар жүлтеп, курантыладап калған болор» — деп, мен бойымда санандым.

Jaан удабай алдымда кара неме жатканын мен көрүп ийдим.

Көрзөм, әлүп калған жаргаа эмтири. Ол бажын күртке сугуп, канаттарын талбайтып алған жатты.

Мен оны жерден көдүреле, айландаира аярып көрдим. Ол сырайа тоғуп калған эмтири. Оның бир де жеринде шырка көрүнбейт.

Жаргаа соокко чарчап әлгөн деп, билип ийдим.

Бу кирези бек ле jaан күш күрттинг ўстүнде чарчап әлгөнине кайқап турдым. Бу күндерде бастыра күшкаштар чарчап әлбөгөн лө болбой деп, мен бойымды токунадып турдым. Мен бүгүн жарым тынду кандай бир күшкашка, байла, учураар болбойым деп, иженип турдым. Мен оны айылымга апарып, жылыдала, жаска жетире азыраарым.

Мениң сагыжыма каруу бергендей, жаңымда араай чыркыраганы угулды.

Мен оноор лаптап көрүп турдым. Алдымда сугат жатты. Оның сырантай жаңында ак төштү күшкаш арыбери калып турды. Күшкаш кыскачак күйругыла тырланғадып, сүрекей сүүнчилүү кожондоп турат.

«Je база жүйлек ле күш! — деп, мен санандым. — Мындың соокто ол неге мынайып сүүнип турган!»

Ак төштү күшкаш меге бир де эмеш аяру салбайт. Мен оны жуугынан көрөргө санандым. Же бир ле эмеш ого жууктап келеримдө, күшкаш сууалгыш жаар бажы төмөн болуп калып ийеле, јоголо берди.

Мен алан кайқап тура калдым.

«Чочыйла, суу төён калып ийди!» — деп, мен кайқап санандым. Сууалгышка жууктай базып келдим. Тайыс суучак мында сүрекей түрген абып турган эмтири. Суу төён калыган жөөркүй күшкаждым кайда да көрүнбейт.

Көзимнин жажы мөлтүрэй берди.

Әлгөн жаргааны тудунганча, мен айылым, адама,

јўгўргенче келеле, сууга тўшкен ак тўштў күшкаш керегинде куучындарым.

Менинг куучыныма адам удаған жатқырала, каргааны ырада чачып ий деп айтты. Мында жаткымчылу бирде неме јок деп сананып, адама сўрекей ачынып турдым.

— Јўёлгек! — деп, ол айтты. — Ол сууның күшкажы ине. Ол сууга тўжўп ёлбўғон, эмди ол ойто чыгып келеле, сени тёгўндеپ салдым деп сўүнип јўрет.

— Тёгўндебе! Ол коркыйла, суу јаар калыганын бойы да сеспей калган. Суу күшкашты тоштын алды јаар ағыза бергенин мен бойым көргом. Анда сууның ағыны тўрген...

— Же бери ук — деп адам мени токтодып айтты, — сен оны ёргўн јерге ойто бар. Ол анда болор. Ол анда јоқ болгодай болзо, анайдарда, баштапкы сугаттағыраак эмес јerde экинчи сугат бар. Сенен качып тоштын алдына киреле, сууның күшкажды ол сугаттағы чыгып алган.

Мен ойто ло суу јаар јўгўрдим. Адам күшкаштарды сўўп, юлордың кылыш-јаңын јакши билетен. Сууның күшкожы сугат јаар ёнотийин калыган деп, адам чын айткан болзо, ак тўштў күшкажды тирў болбой деп, мен иже-нип турдым.

Сугаттын јаңында күшкаш кўрўнбейт. Сугаттын ары јаңында экинчи сугат кўрўнди. Ол сугат јаар бар-

дым, кенетийин сууга түшкен күшкәжым јаратта турғанын көрүп ийдим. Ол кардың ўстүле ары-бери калып, сүүнчилүү кожонгдол турды.

Мен ол jaар јүтүрдим. Күшкәш сугат jaар уча береле, чичкечек буттарыла јайканып турды, мен јанына базып келеримде, ол, бака саска калыган чылап, суу jaар калып ииди.

Сугаттың јарадында турала, күшкәжымды көрүп турдым. Эжинип турған кижи колдорыла сууны эшкени чилеп, ол канаттарыла сууны эжип, сууның ичинде јүзүп јүрди. Оның кийининде ол сууның түби jaар ууланып, бир јerde әмеш токтой түжеле, чокужыла ташты антарала, онон сууның конгузын чыгарып келди.

Јарым минуттың бажында, ол экинчи сугаттаң чыгып келди. Мен бойымның ла көстөриме јүк арайдан ла бүдүп турдым. Күшкәшты јуугынан лаптап көрөргө мен сүрекей албадандым. Менен коркып, ол бир канча катап суу төён калыды.

Ол күшкәш сууның ичинде, мөңүн балык чылап, јалтырап турганы мени сүрекей кайкatty. Сууның күжының јуғы ўсле сүркүштелип калган деп, мен ол тужунда билбес болгом. Күшкәш сууның ичине киргенде, оның ўстү јуғындагы тосток кей суркурайт.

Суу төён тудуш ла калыырга күшкәштың күүнине тиье берди, ошкош. Күшкәш кейге көдүрилип чыгала, сууның ўстүле түрген уча берди. Бир минуттың бажында ол көрүнбей калды.

* * *

Сууның күжыла баштап ла танышканынан бери эки айга јууктады. Бу ёйдин туркунына мен оны сүрекей сүүй бердим. Жакшы күндерде мен суу jaар барада, оныла берижетем. Күшкәжак менен качып, јаантайын суу төён калып ийетен. Бис экү «чычкан ла киске» болуп ойнол турған неме чилеп, күшкәжым јаантайын сүүнчилүү болотон.

Бу сүүнчилүү күшкәшты бастыра јурт билер болгон. Крестьяндар оны сууның борбойкозы деп чололойтон.

* * *

Кыштың учы јаар февраль тайдагызынан тың сооктор болды. Бу күндерде менинг күшкәжым кожонгдой барды.

Эмди күшкашты јараттың тожының алдынағ тап-
паганча, оны удаан бедрейтем. Аңда ол ўрпейип алган
отуратан. Күшкаштың кебери кунукчылду болды.

Мен ого јууктап келгемде, өл јаантайын ла учатаң
јери јаар кайдаар да уча беретен.

Бир күн күшкаждым бу јерден качып сала берди: су-
гат тонуп калган. Тош күшкашка суудагы конустарды
тудуп јирине чаптык эдип турды.

Бойымның ак төштү күшкаждымга мен санааркап
јүрдим.

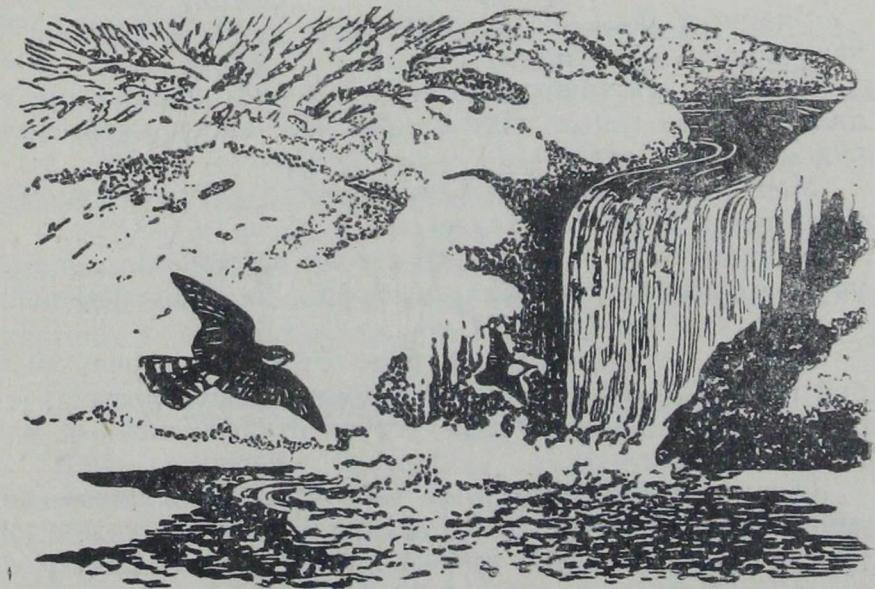
«Шуурганның кийининде мен таап алган каргаа чы-
лап, ол кардың ўстүнде кандый бир јerde ёлүп калган
јаткан болор» — деп, мен санандым.

— Сениң суу күшкаждының, байла, карчаа јип сал-
ган болор — деп, адам айтты. — Эмезе сууда кандый да
тың сооктордо тонбос јерлер береп сала берген
болор.

Эртезинде күн база ла айаза берди, мен күшкаждым-
ды береп бардым.

Түй тонуп калган меге таныш сугаттарды ѡдўп, мен
каскак јаратка чыгала, сууны јараттай бастым.

Удабай алдымда турган кичинек суучакты көрдим.

Ол кырдан түрген ағып, јарадыла мен брааткан јаан сууга кирип турган эмтири.

Бу суучак бийик јараттаң түжүп, ийделү күркүреп турган, онын кирген јеринде каран болгон. Суу мындың бийик јerdeң учуп түжүп турганын мының алдында мен качан да көрбөгөм. Мен учар сууны кайкап та, көркүп та көрүп турдым.

Учар суу јаар эки күшкаш учуп келип јатканын мен кенетийин көрүп ийдим.

Алдында ак тёжиле јалтырап, менинг күшкаждым келип јатканын танып ийдим, онын кийининен карчаа сүрүжип келип јатты.

Мен лаптап көрөрғө јеткелегимде, јүүлгек күшкаш учар сууда көрүнбей калды.

Карчаа учар сууга једип келеле, кенетийин саң ѡрө учуп, араайын ойто кайра уча берди. Ак тёштү күшкашты ол тудуп јип болбоды.

Сууның күшкаждыла не боло бергенин карчаа билбей калды. Күшкаш учар сууны оқтый ѡдүп чыпала, јараттың алдындағы таштың ўстүне отурып алганын мен көрүп салдым.

Сууның күркүреп турган табыжына күшкаштың којонғы угулбай турды. Ол сүүнчилүү којон којондоп турган деп, мен оның кыймыгынан билип алдым.

Мен айылымга калып, калып јүгүрлип јанып браатым.

Мениң кичинек нөкөриме кыштың соогы да, карчааның тырмактары да, курсак та јогы коркушту эмес деп, мен бодоп турдым.

Кыш күшкаштарды эмди узак кыйнап болбос. Жаскы күндер жылу болды. Күн изидип, айландыра жаткан карды кайылтып турды. Март айдың учы болгон. Удабас сооктор чек јоголып калар.

Мындың сүүнчилү сагыштар сананып, мен айылым жаар јүгүрип барып жаттым. Таныш сууалгыштың жана келеле, сууның кужы эжинерге сүүп турган суу соок по деп, ченеп көрзө кайдар деп санандым.

Мен узак сананбай, сууалгыш жаар јүгүрип барып, тонгуп калган жукачак тошты ойо тееп ийдим.

Мен тошты ойо тееп ийеле, онон суу соок по деп, колымла тудуп билерге санангам. Же жукачак тош мениң баштапкы ла тебижиме оодылып, түже берди. Тошты ээчий озо баштап сыңар будым түшти, онон тудунып болбой, бастыра бойым суу тёён жыгыла бердим.

Ірыс болуп, сууның бу тужы мениң тиземе ле жетире болды.

Коркыганыма тоштың ўсти ёрө сүрекей түрген чыгары калыдым. Соокко тиштерим тарсылдап, айылым жаар јүгүрдим. Сууның кужы эжинерге сүүйтен суу сүрекей соок эмтири.

Ол ло жүн бастыра эди-каным изип, оорый бердим. Мен эки айдың туркунына оорыгам. Жазылып келеримде, соок сууга киргеним учун адам мени сүреен тың арбады.

— Іаңғыс ла јүүлгек кижи кышкыда соок сууга ёнотийин кирер — деп, адам айтты.

— Сууның кужы не кирет? Ол база јүүлгек пе? — деп, оның эрмегин ўзүп ийдим.

Адам каткырып ийди, онон бери ол мени соок сууга киргени учун арбабас болды.

АГАШ АРАЗЫНЫҢ ҚАЙУЧЫЛАРЫ

Койу агаштың ортозында кодыр-тедир чобрагу агаштың көндөйинде эки мечиртке журтаган.

Эрте жаста тижи мечиртке көндөйдин түбине торт жымыртка салды.

Мечирткелер бойының көндөйинен түнде ле, качан

öскө күштар уйукташканда ла, учуп чыккылайтан-
Онын учун бу түнде јүретен коркушту мечирткелер
кайда жатканын бир де күшкаш билбейтен.

Олордын жаткан жерин сары жалаалу оогош күшкаш-
тар да билбейтедер. Уйа тартарына керектү амыр жер-
ди олор агаш аразынан узак бедрегендөр. Арт-учында
олор мечирткелер жажынып калган кодыр-тедир чобра-
лу агаштын жанында турган бийик чибини таап алды-
лар.

Жай башталып, күүктер ўн алышып турарда, мечирт-
кенинг балдары көндөйдөн чыгып келерде, сары жалаа-
лу эки күшкаш жымжак, жакши уйаны тартып алган.

Олор уйаны жерден сүрекей бийикте, будактын ба-
жында жазадылар.

Будактын бажы чиймелижип болчоктолып калган
деп бодоп, мечирткелер күшкаштардын уйазын ајару-
га албай јүрдилер. Бу уяга күшкаш мырчактый кичи-
нек кызыл сегис жымыртка салды.

Эки де неделе ётпөди, сары жалаалу күшкаштардын
уйазында түк јок тас балдары мылжында жып жаттылар.

Мечирткенинг балдары бу ёйдө жаанап келди. Ка-
ран мечирткелер түнде андап, күшкаштар ла чычкан-
дар тудуп экелеле, олорды ооктоп ўзүп, бойлорынын
аштап калган балдарын азырайдылар. Мечирткенинг
балдары там ла ачыркак ла кирелү немеге тойбос боло
бердилер, эне-адазы түнде тойо азырабаза, олор кур-
сакты түште де сурап туратандар.

Олордын уйазынын жанында коркушту айылдаштар
болгонын сары жалаалу күшкаштар жаны ла сестилер.

Сары жалаалу күшкаштар аспаннаң да жаан эмес
болгон. Олор уян чокуштарыла база андый ок уян
тырмактарыла казыр мечирткеден коруланып болбой-
тон.

Же андый да болзо, кичинек күшкаштарга мечиртке-
ле коштой жадарга келишти. Түнде олор уяларына ки-
реле, жанаттарыла балдарын жаап алат. Мечирткенинг
ач балдары кыйгырышканда ла, олор коркыганына
тыркыража беретен.

Уйкудагы күшкаштарды тударга мечирткелер түни-
ле агаш ортозыла амыры јок учкулайтан, же коштой
жаткан күшкаштарды олор сеспедилер.

Арт-учында, мечирткенинг балдары чыдайла, уйазын

таштап, јер башка уча бердилер. Бойын бойы азыранарга олор ўренип алган.

* * *

Күскери мечирткениң бастыра билези тағаш аразына туш башка таркай берди. Олордың кажызы ла бойына андайтан аңылу јер таап алала, ондо јуртап јадат. Түнде бойының андайтан јериле учуп јүретеп-дер.

Кандый бир мечиртке база бир мечирткениң андап турған аңылу јерине келип андаза, олор согушпайынча калбайтан.

Бойының јеринде көрүнген кандый ла мечирткени олор ўштүге бодоп, сүрүп салатан. Келген мечиртке олордың кызы да, эјези де, эмезе энези де болзо, түнгей ле ўштүге бодойтон. Мечирткелер алдынаң башка јаткандар.

Сары јалаалу күшкаштар дезе балдарын чыдадып алала, бастыра билезиле мечирткелерден качып, ёскö јерге кёчө бердилер. Анда олор јаңыдан база уйа тартып, бу ок жайда база јымыртка салып, экинчи катап балдар базып чыдадып алдылар.

Күскери сары јалаалу эки күшкаштың эки јerde ѡс-

кён балдары нак билеге биригип, јаантайын кожо ўүриле јўрер болды. Қыштың кату ёйлөрин откүрерге сүүнчилү болзын деп, олор агаш аразында кочуп јўретен ѡскö күшкаштардың ўрине кожулып алгандар. Ол ўўр күштар кайучылар болгондор.

Эртен турадан ала тўнге јетире олор агаштан агашка учуп, кажы ла јарыкты, кажы ла ўйтти аյкап, ондо јажынган курт-конгустарды таап јип јўретендер. Ол курт-конгустар агаштардың ёштўзи. Јай келгенде ле, олор эрийле, тындана берет, агаштың чобразын, бўрлерин кемирип јип, олор јаш та агаштарды саргартып, кезикте кургадып та салат.

Бу күшкаштар бойлоры чыдап болбос кандый бирказыр аңычакты эмезе казыр күшты кўрўп ийгенде, агаш аразында кыйғы-кышкы кўдўрип, шур-шуманакла јуулыжга берeten.

* * *

Бир юит мечирткени ѡскöн тёрёл јеринең эне-адазыла эжелери чыгара сўрўп салдылар. Олор кўчтў ле бололо, оны чыгара сўрген.

Юит мечиртке кўстинг карангуй тўнинде бойының ба-ла тужун откўрген јерин артырып салды.

Јадатан јер бедреп, ол агаштардың ла јаландардың ўстўле карангуй тўнде узак учуп јўрди. Учи-учында ас агаштарлу јерге токтоп, јадарына јарагадый конгдойлў агаш бедреп учуп јўрди.

Кенетийин агаш ортозынан ачынчылу ўн чойилди:

— Сўре-ли-ў! Сўре-ли-ў!

Мечиртке қазырланып, тырмактарын тарбайтып ийди. ѡскö мечирткенинг ўнин ол тургуда ла танып ийди.

Бу јерге јадардан озо ўштўле согужып, оны јенгер керек болгон. Ё јенип аларга јенил эмес, ненинг учун дезе бойының уйазын корыган кичинек те мечиртке јаан мечирткени јенип ийерден маат јок.

— Сўрели-ў! Сўре-ли-ў! — деп, карангуй јыштан чичке ўн угулды.

Юит мечиртке ўштў јаар ууланды.

Агаш аразында кургак будакта кичинек мечиртке отурды.

Юит мечиртке бойының коркушту чокужыла тарсыл-

дадып ийди. Будакта отурган мечиртке агаш ортозы јаар качып уча берди. Бойынаң јаан ла күчтү мечиртке-ле ол согужар күүни јок болгон. Оскö öй болгон болзо, ол уйазын согуш јогынан тегин јерге бербес эди. Сен-тябрь ай болгон: түштүкке учар öй јеткен.

Кача берген мечирткениң кунукчылду ўни ыраактан база катап угулды:

— Сүре-ли-ў! Сүре-ли-ў!

Жиит мечиртке агаштарды юнчозын керип келеле, ба-за öскö мечиртке бу јerde јатпай турган эмтири деп, иженчилү сананды. Бу јerde јадарга ол јаныскан артып калды.

Бу агаштарлу јерге сары јалаалу күшкаштар јадар-га келген болгон.

Јаны јerde јиит мечиртке јакшы јатты. Түште агаштыг кёнгдöйиндеги уйазында јажынатан, карангуй кир-гендө ле, андап баратан. Айланыра агашка күрчаткан тегерик јалангын јаказында турган агашта јаантайын ла кыймыктанбай отурып, түннинг шылыртын тындал отуратан.

Јерге түшкен јалбырактарды чычкандар шылыратса, јыраалардыг ортозыла койон мантап барза, мечиртке отурган будагынаң учуп, бир канча ла талбыза, анычакка једип келетен. Оныг корчок тырмагы анычактыг арказына кадала беретен. Оноң тиеп алган немезин кей-ге кёдүрип чыгала, чокужыла чокып, ѥлтүрип салатан.

Јылу јакшы курсагын бойыныг агажына экелип ала-ла, мында јакшынак ажанып алатаң. Агаштын тёзине јаныс ла түкти түжүретен.

Манакай болгон агаштын тёзинде түк күнүнг сайын көптөп турды.

Ол түктин ортозында күштын јуны да бар болгон. Уйуктап турган күшкашка табару эделе, мечиртке ку-ру калбайтан. Ол ончо күшкаштарга табару эдетен, је јаныс ла каргааларга тийбайтен. Каргаалар оноң јаан болгон. Мечиртке олордын бек ле курч чокуштарынан коркып туратан.

* * *

Бир катап түнде мечиртке јаантайын ла анычактар каруулдайтан агажында отурган.

Ай јакшы јарыдьып јат, салкын токтоп калган, айландаира бир де табыш јок, тым болды.

Түште кар јааган учун, эмди бастыра агаштар мызлаждып јадат.

Кенетийин чибининг будагынаң болчок кар јерге келип түшти. Мечиртке кыймыктап турган будакту чиби јаар јалаң ажыра уча берди.

Чибининг јанына келеле, јаныс јерге канаттарыла талбаңдадып, чибининг бўрлерин курч көстёриле ёткўре кўрўп турды.

Сары јалаалу кичинек күшкаштар чибининг будагының тўзинде бой-бойына јуук јадып, уйуктап јаттылар.

Мечирткенинг курч кўзи олорды кўрўп ийди. Онноң ажыра күшкаштар бой-бойына коштой отурдылар. Мечирткенинг канаттарының соок эзинине күшкаштар ойгонып келди.

Бу ок ёйдо мечиртке тарбайтып алган тырмактарыла олордынг ўсти орто барды.

Кичинек ўч күшкаш оның тырмактарына кадала берди. Арткандары коркындарына сагыжы чыгып, јер башка учкулай берди.

Мечирткенинг кара кёлёткози карлу јаланга элбес эдип калды. Бойының манакай эткен агажына мечиртке сўёнчилў келди. Оның ёткўн каткызы ла кўртўлдежи ырада јаныланып турды.

Коркындарына тырлажып турган сары јалаалу күшкаштар чибининг будактарының ортозына кирип, таң атканча уйуктап болбой јаттылар.

— Ток-ток-ток-тэррррр! — деп томуртка күшкаштарды сары танла ойгости.

Агаш аразында анаң-мынаң күшкаштардын табыштары угулды.

Сары јалаалу күшкаштар отурган чибизинег учуп баарга коркып турдылар.

Қайда да қарпаалар аайы-бажы јок кыйғы кёдўрди.

Сары јалаалу күшкаштар ончозынаң оройтып учуп келдилер.

— Таррр-эррр! — деп, томуртка токуназы јок токулдадып отурат.

— Ци-ци-ци! — браадыс, браадыс — деп, кёктёштёр ончо јанынаң юго каруу берет.

Табыланарга јарабас болгон. Сары ѡалаалу күшкаштар артада ойнанып күшкаштарга једижеңге учтылар.

Агаш ортозындагы кайучылардың башчызы кызыл ѡалаалу чоокыр томуртка болды.

Ол кургак тыттың будагын чокужыла токулдада соғуп отурды. Томуртканың командазы ончозы коштой турган агашта јуулышты.

Мында ак төштү боро күшкаш бар болгон. Тыртык түмчукту эки күшкаш ла көктөштөрдин ўүрлери болгон.

Томуртка токулдажын токтодып ийеле, агаштың ары јанынан бажын чыгарып, бир көзиле күшкаштарды аյыктап көрди.

Ончозы јуулып калганын көрөлөө, ол «Кик» — деп, кыйгырып ийди, оның кийининде, кичинек күшкаштарда оның бир де кереги јок чылап, чичкери учуп ийди.

— Сургин! — деп, ак төштү боро күшкаш сыгырып ийеле, томуртканы ээчий учуп ийди.

Агаш ортозындагы бастыра күшкаштардан јаңыс ла актөш агашты јорголоп түжүп билер болгон. Томуртка бойының керектерине ары-бери ырада јүре бергенде, ол бастыра команданы башкарып туратан.

Көктөштөр, чичке түмчукту ла сары ѡалаалу күшкаштар чыйкылдажып, актөштинг кийининче ончозы уча бердилер.

Томуртка карган кайынның öнине отурып алала, агаштың бажы јаар секирип саң ёрө чыкты.

Көктөштөр будактаң будакка калып турдылар. Сары ѡалаалу күшкаштар чибилер сайын отургылап алала, секирижип турдылар. Актөштөр лө чичке түмчукту күшкаштар ёротомён секирип турдылар. Кайучылар бойының ижиң кичеемелдү бүдүрип турдылар. Агаштың чобраларының јарыктарында јажынып калган күрт-коңустарды олор таап, жип турдылар.

Томуртка «Кик! Кик» — деп, кыйгырып ийеле, агаштаң агашка учуп турды.

Жүзүн-жүүр оок күшкаштар оның кийининен чуркуражып учуп турдылар. Олордың жүзүн-жүүр кожоны, сыгырыжы кеен јайды эске алышырып турды.

Айландыра кар болгон. Эртен турал күн айас та болзо, је соок болды.

Сары ѡалаалу күшкаштар оскө күштарла кожно агаштаң агашка учуп јүрдилер. Же олордың кожондоры бү-

гүн кунукчылду угулат. Олордың нак ўүринең ўч күшкашты түнде казыр мечиртке уурдай берген.

Агаштаң агашка учуп, күшкаштар агаштардың ортозында тегерик јаан акка једип келгенин бойлоры да билбей калдылар. Тегерик актың жаказында мечирткенеме каруулдалп отуратан жайынның төзинде јундар ла түктер чачылып калганын сары жалаалу күшкаштар көрүп ийдилер. Жундардың ортозынан чоокыр канаттар көрүнди.

Сары жалаалу күшкаштарга коркушту боло берди: түнде ёлғон карындаштарының бирүзинин канадын олор танып ийгендер.

— Карр! Карр! — деп, бийик чибинин бажында отурган каргаа кыйгырды.

Сары жалаалу күшкаштар чочыйла, жажыныжа бердилер. Түндеги казыр мечирткенин каткызы олорго угулгандай болды.

Бир канча минут юдё берерде, олор жарлааның таныш ўнин танып ийдилер.

Бу юдё томуртка бойының командазын агаш ортозы жаар ырада ээчиде берди.

Сары жалаалу күшкаштар оны ээчий сүрекей бачымдалп учтылар.

Агаш ортозында бозомтык ла чочыдулу болды. Сары жалаалу күшкаштар ары-бери көрүп аյктанғылайт.

Мечиртке кайда да мында, јуугында, олордон јажынып отурганын олор сезип турдылар.

Кенетийин агаштың кийининең сары күшкаш учуп чыкты. Сары јалаалу күшкаштар коркыйла, јер башка быркырай берди. Је сары күшкаш тургуза ла агаш аразы јаар уча берди. Оның кийининче андый ок ѿңдү ўч күш ээчий-деечий учты.

Бу агаштар аразында јўретен кичинек каргаалар болгон. Олор сары јалаалу күшкаштарга бир де ајару салбады.

Онон ары учуп барып јадала, сары јалаалу күшкаштар агаштар ортозында кара јаан көңдойлү чирик агашты көрүп ийдилер. Бу агаштан олорго чык ла јыт јытанды. Сары јалаалу күшкаштар капшаай ла онон ары учтылар.

Арт-учында сары јалаалу күшкаштар ак јаланга учуп келдилер. Бу јаланда тёнөш турды, ондо кандый да неме отурды.

Сары јалаалу күшкаштар оның јаңынча учарга шыйдынып ла аларда, тёнөштөги немениң көзи ачылып, јалан јаар көрүп турды.

Корчок чокушту, узун тырмактарлу борбок мечирткени күшкаштар јаны ла таныдылар.

Мечиртке канадын бош салып, күнге изидинип отурган.

Түнде олорго табару эткен мечирткени сары јалаалу күшкаштар танып ийдилер.

Олордың куды чыгып, тургуза ла агаш ортозына кирре бердилер. Оноортон олор шур-шуманак кыйгы көдүрүп, бастьра күшкаштарды бойына кычырды.

— Ци, ци, ци! — браадыс, браадыс! — деп, кёктөштөр тургуза ла ыраактан каруу бердилер.

— Кик! — деп, томуртка тыңыда кыйгырды.

Мечиртке канадын түрген эптей тартып алала, тыңдай берди.

Оогош күшкаштарды көрөлөө, мечиртке коркушту казыр кеберлү боло берди. Оны көргөн сары јалаалу күшкаштар будактардың сырангай ла ортозына кирдилер.

Олорго болушка агаш аразынан кайучылары једип келдилер.

Томуртка агашка отурып, тыңыда токулдадып ийеле, сыгырып ийди. Актөштөр будактар сайын учкулап,

сыгырыжып турдылар. Жалтанбас көктөштөр кыйги-сыгырышла мечирткеге табару эдип, бойлорының кыскачак канаттарын мечирткеге арай тийгиспей турдылар. Сары јалаалу күшкаштар көкийле, олорго тургуда ла бириге бердилер.

Мечиртке чокуштарыла тырсылладып отурат. Отурган јеринен ол кыймыктабай да, бажын ары-бери айландырып көрүп турды. Күннинг јаркынду чогы ого көрөргө чаптык эдип турат, күшкаштар, куйунга учурткан јалбырактар чылап, оның ўстүнде теерип учкулап турдылар. Мечиртке шулмус күшкаштарды тудуп алар аргазы јок болды.

Күндү түште күшкаштар оның ончо кыймыгын көрүп, тургуда ла туура јўре бергилейт. Олор оны бастыра јанынаң араадап, очошибирип турдылар.

Мечирткеге күннинг чогы тийип турды, күшкаштарга жаман көрдүрип отурага ол эп јоксынды. Мечиртке күшкаштардан жачып барала, бойының карангуй көн-дойинде јажынып отурага сананды. Агаш аразына учарга төнгөштө бурылып ийди.

Је бу юйдо калактажып каргаалар учуп келдилер.

Олор кауичылардың кыйгызын угуп ийгендер, мечирткени көрүп ийеле, ого тап эттилер.

Кенетийин келген болушка кичинек кайучылар сүүне бердилер. Атрайган јундарлу каргаалар олорго јаанла күчтү деп билдирилдер. Је мечирткени олор коркыдып болбөдилар: олордың кажызын ла јаңыс чокужыла ёлтүрип ийерин мечиртке билип турган. Јаңыс ла олордың чартылдаак ўни коркушту болгон. Мындый сүрекей табышка чыдабай, мечиртке канадыла табылу талбып уча берди.

Көндөй јаар учуп браадарда, јолдо ого табару эттилер. Мечиртке саң ёрө учуп чыгала, күшкаштардан качып кайдаар баратанын көрүп, агаштардың ўстүле учты. Каргаалар ла агаш аразының оок кайучылары оны ээчий учуп бардылар. Олордың кыйгызы ыраакта јаңыланды.

Узун чибининг бажында отурган кара каргаалар олордың кыйгызын угуп ийди. Олордың курч көстөри мечирткени ыраактан көрүп ийген. Бастьра каргаалар мечирткени тозорго шунуп ийдилер.

Каргаалардың кыйгызын угуп ийеле, мечиртке туура бура соголо, бастьра бар чыдалын салып качты. Каргаалар једишсе, ого коомой болор деп, ол билип турган.

Қыскачак канаттарлу сары јалаалу күшкаштар мечирткеге једишпей салала, ойто ىагаш аразына учуп келди. Олор бойлорының ижин бүдүрип салган: ѡштүни табала, јаан күшкаштарды кычырып экелген.

Түште учуп јўрер күшкаштар ончозы мечирткени көрөр күүни јок, түште оны көрүп ийгенде, арадап сүрүп салатандар.

Бу да тужунда мечирткени сүреле, учында оны таппай калала, каргаалар бойының узун чибизине ойто учуп келдилер.

Күшкаштарга сүрдирип, сүрекей коркыган мечиртке түн кирерин сакыйла, јадарына керектү ёскө јер бедреди.

Бу мечиртке ёскө мечиртке мензинбеген јерди тапкан ба, јок по, јарты јок. Айса болзо, ол бойы да ўкүгө туттуртала, јулмажатырып салган. Је агаш аразының нак кайучылары јаткан агаштар јаар ол база барбады.

Сары јалаалу күшкаштарды түндер сайын мечиртке табару эдип коркытпас болды. Олор коштой, коштой отургылатап алала, амыр уйуктап аладылар.

АҢ-КУШТЫ БОЙЫНА ЖУУКТАДЫП АЛАРГА САНАНГАНЫ.

(*Керептинг механигинин куучыны*)

Аң-куштары менен коркыбайтан ороонго барып јүретен болзом деп, мен кичинекте сананып туратан болгом. Темдектезе, койон брааткан болзын. Мен ого «кайонок, кайонок!» — деп кыйгырып ийерим. Ол токтой берер. Мен дезе оны сыймап ийелө, «је, оног ары бар!» — деп, айдар эдим.

Бörү болзо... Је, ол тушта ол менен ырап кача берзиң деп, «Кедери бар, бар!» — деп кыйгырап эдим. Куштарга да жууктап келеле, олорды јакши аյкаптап көргөдий болзын.

Оноғ башка кандый бир күшкәжакты көрөргө öнгөлөп келип, ыраагы жирме алтамның бажынаң будактарды да откүре јакши көрүп болбозын — ўркүп, уча бередилер. Күшкәштардан болгой, кишининг тепкиште отурган кискезине де жууктап, оны сыймап болбо-

зын; ол тургуда ла арказын коркотоло, күйругын сыйрайтып, мыркылдац ийеле, тураның ўстүне чыга берер. Агаш аразыла јүрүп отураг болзон, анда кандай да аң јүрбей тургандый — бастыралары сенеж жакынала, тым болгылай берет. Бир катап мен тийин көргөм — анда да жаңыс ла күйругын. Онызы да, айса тийиндий эмес.

Аңдары кижиден коркыбай, кижини бойына јууктадар јер кайда-кайда бар не деп, мен сананатам. Же жаанап келеле, аң-кушты качан бирде мекелеп, бойыма јууктадып алары керегинде сананбай баргам. Бир ѡйдо мен талайчы болорымда керептиң механизи болуп, кербалык өлтүреечи керепте иштегем.

Кербалыктар бистен ыраактаң ла кут јок качатандар. Онызы жарт: бис олорды пушкадаң адатаныс. Октын бажында жыда бар, оны гарпун деп айдар. Ол жыдан дезе керепке армакчы барган.

Мен оны бастыразын көрбөгү сүүбейтем. Айла жилбиркеп көрөр до неме јок болгон: ўстүнде тенери, алдында суу, сууның ўстүнде тош. Бис жаантайын соок ороондордо јүретенис.

Бир катап жоткон болгон. Бисти кайдаар да учуртып апараткан. Мен машинаның жаңынан ырабай, кажы тужунда браатканысты сурабай отурдым.

Кенетийин угуп отурзам — ўстүбисте бастыралары ла кыйгырыжа бердилер:

— Жер! Олён, жажыл өлён!

Мен бүтпей, палубага чыгып келдим. Көрзөм, чындал та: жарат, жажыл өлён, кырлар, тенериде күн. Бастырабыс сүүнижип, керек дезе кожондожо бердибис.

Капитан керепти токтодып ийди, жаратка чыгып, соодонып базып јүретенис деп, бастырабыс сурандыс.

Бис кемеге отурала, жаратка чыгып келеле, ары-бери јүгүрүштис. Мен төңдөрди ажып, ырада јүре бердим, арый береримде, амырап аларга жаланда жаттым.

Кенетийин көрүп жатсам — бу не атазы болотон? Кандай да ак неме. Мен онгдойип, ёрө көдүрилеле, көрзөм: койонок. Бастьра бойы апагаш, чын ла койоноктын бойы.

«Кандай саң башка неме! — деп, мен санандым. — Олён жажыл, койонок дезе ак. Бисте дезе койондор жайгыда боро болуп жат».

Мен койонды ўркидип ийбеске, кыймыктанарта да коркып отурдым.

Көрүп отурзам, база бирүзи чыгып келди. Бот олор ўчү боло берди. Ба чаалда! Качан ок он!

Мен кыймык јок отурага чылай береле, кыймыктанып ийдим. Койондор мени көрөлө, мен jaар секирижип клееттилер.

Бу кандый кайкамчылу неме болотон: качан ок јүске жуук койон мени курчай туруп алыш, мени кандый кайкамчылу аң болотон деп аյыктагылап турдылар.

Мен ары-бери базып, канайда ла кыймыктанып турдым. Керек дезе таңкы камызып алдым. Койондор мени жакшы айыктап көрүп аларга кийин буттарына тургулап турдылар.

Меге сүүнчилү ле каткымчылу болды, керек дезе мен койондорло куучындажа да бердим:

—Эх, слерди, күлүктерди! Мындый неме чын эмеш пе? Кижиденг коркыбас койондор бар туре не? Мен слерди коркыдып көрбейин!

Койондор дезе кыймык та јок, жаңыс кулактарын кыймыктадып, мени айыктап турдылар.

Акыр, мен слерди мылтықта адыш көрбейин!

Анайда мен тегине ле айттым: менде кандый да мылтык јок болгон.

Мен алакандарымды жарсылдада чабыштырып ийеле, «тух! тух!» деп кыйгырып ийдим.

Койондор ёрё секириже берди. Олор, байла, кайкожа берген: «Бу жаңдый сан башка аң болотон?». Же бирүзи де жаңтай, менинг жаңымда олёнг отоп жүргүледи.

База ла көрзөм, керепке баар ёй једип калтыр.

—Же, жакшы болзын, жалтанбас койоноктор! — деп айдала, турган жеримненг ичкери бастым.

Жаңыс ла койондордын ўстүне базып ийбеске айктынып турдым.

Же кайдаар баратан? Кереп кайда? Кажы жаңында? Чек ундып салгам!

Алдында кырлар көрүнүп турды. Акыр, кырга чыгып алзам, бийиктен талай жакы жаңында болгоны көрүнө берер. Анаң чике ле талай жаар баарым. Талайды дезе кереп.

Кырга чыгып браадала, көрзөм: бу не болотон — уйлардынг истери бе?

Айла кандый көп! Бүткүл ўүр болтыр ине!

«Акыр, мында уйлар бар болзо, күдүчи де бар болор. Анайдарда, мында улус журтап жат. Нениң учун олордың койондоры андый жалтанбас болды не деп, мен ол күдүчиден сурал угарым» — деп, мен санандым.

Уйлардың истерининг јолы дезе там ла чичкерип браатты. Оноң ары ээчий-деечий баргылап, чичке јолычак чыгарып салтырлар, јолычак дезе каскак ѡрё барат. Тың каскак болгонынаң улам, мен төрт тамандап, кармадана бердим. Бу мында мен јўк арайдан ёдўп браадарымда, уйлар канайып ётти не деп, бойымда санандым. Кандый кайкамчылу уйлар! Мында јаныс эч-килерге ле калып јўрерге јараар.

Же бот мен качан ок кырдың бажына чыгып алдым: тёмён кёрөргө до коркушту. Же мында менинг алдымда таш жатты; ого канайда чыгып алатаң болотон деп билбей турдым.

Кармаданып туруп, таштынг ўстёне чыгып алдым.

Эмди амырап алган кижи!

Кандый амыраш сеге! Менен он алтам кирези жерде жерге јетире тўктү, курч туйгакту, мўйасту јаан јелберанг чике ле мен јаар кёрўп турдыш.

Эмеш кёрўп турала, меге удура басты.

«Тескерлеп кайра баар керек» — деп, мен санандым.

Кайра да кайдаар баратан: бу таштаң кажат төмөн калып ийзем, менинг сегим де артпас. Анаар төмөн көрғөндө дö — бажың айланы берет.

Алдымда дезе — бу мүүстүү неме. Эмди ле келип, сүссе!..

Менинг кудым чыккан. «Не болзо, ол болзын!» — деп санана, коркыганымнаң көзим јумуп ийдим.

Көзимди јумуп алала, угуп турзам: аң меге јууктап клеетти. Оноң сырангай ла јаныма једип келди.

Изў тыныжы билдирип турды.

Мен чыдажып болбой, бир көзимди ачала көрзөм, ол торт ло менинг јанымда турган эмтири.

Ол тумчугыла кей тартынала, ойто туура чыгарып ииди. Оноң бурылала, араай кайра јүре берди.

Сагыжым јарый берди: байла, мени сүспеске турган болор!

Мен туруп алдым. Турага, көрөр болзом, мында, бу кырда, жирме кирези мындый аң јүрди. Сүзейин дезе, олордын кажызы ла мени јеримде ле ёлтүре сүзүп, тепсеп салар эди. Же аайын көргөндө, олордын бирүзи де меге тийерге шыйдынбады.

Мындый андарды картина даң көргөним кенетийин менинг сагыжым кирип келди, керек дезе олордын адын да эске алындым. Бу аңның ады — кой-бука.

Мен айландыра аյыктап көрөлө, букалардын ары јанында талайды көрүп ийдим.

«Кем јок, олор мени тийгелекте, кырдан түжетен јол көрүп табала, кырды эбирип јүре берерим» — деп, мен санандым.

Же мен özöккө түжетен кандый да јол таппадым, мында ла бистинг керептиң гудогын угуп ийдим. Мынызы: менинг јок болгонымды билип ийеле, мениң кичирып турганы. Менинг бу кырда турганымды кем де билбес. Мында улус јок. Мында ла ёлор болорым!

Меге јаңыс ла чике ле букалар јаар баары артты. Эх, не болзо, ол болзын! Олорды ўркидий ийерим.

Бойым дезе — тың коркып тургам.

Мен аайы-бажы јок тың кыйгырдым. Колдорымды, теерменнин канаттары чылап, айлаштырып, буттарым-ла тизиредип ийдим.

Букалар бастыралары ла мен јаар жайа көрөлө, бойлорының бозуларын ла тижилерин ортозына сугала,

бойлоры эбиреде чук туруп, мүүстерин мен јаар эдип алдылар.

Мен ол ло тарыйын токтой береле, отура түштим. Букалар дезе туруп, туруп, менинг нени де этпей турганымды көрөлө, база ла отогылай берди.

Кереп дезе күүлегенче ле!

Мен арай ла ыйлабадым. Бörүгим чечеле, букаларга айттым — кем де јок болгон, онынг учун уйалбагам. Мынайда айттым:

— Слер билереер бе, акту сөзим айдып турум, меге кереп јаар баар керек! Мен слерге тийбезим! Јаңыс ла мени сүспегер, тиштебегер деп, мен слерди сурап турум! Мен јаңыс ла ѡдүп ле алайын, акту сөзим айдып турум!

Букалар менинг куучынданып турганыма көрүп салып, тым тургулады.

Мен чике ле ўүрдинг ўсти орто бардым. Озо баштап ўзүк ле јок айдып турдым:

— Кёөркийектерим, мен, акту сөзим айдадым, мен тегин ле... Мен кереп јаар браадырым.

Бирүзин керек дезе эмеш сыймал ийгем..

Онынг кийининде экүзининг ортозыла кысталып ѡдо бердим. Эмди эмеш омюк айттым:

— ѡдёргө јол берзегер! Тұргулап алғандар, кижи ѡдүп те болбос.

Оноң ары көрзөм, бирүзи чике ле менинг баратан јолыма јадып алды.

Мен кыйгырып ийдим:

— Је, тур, тур!

Ол шилемир јадып алала, кулагыла да кыймыктатпайт.

— Је, сен турзан!

Мен ого јууктап келеле, онынг кабыргазына тееп ийдим.

Ух, олордын түгининг узунын: менинг сопогым ого, ѡлонгё чилеп, терен кире берди!

Бука керекке де албады: јаңыс ла араай онтоп ийди, оноң күүн-күч јок турала, туура басты. Мен оны алаканымла ийдип ийдим.

Мен ўүрдинг ортозыла ѡдүп алдым. Кырданг түжүп алала, капшаай ла талай јаар јүгүрдим. Кереп дезе тоқуналы јок күүлеп ле турды.

Мен бастыра бар күчимле јүгүрип брааттым. Бу тыш бүдүмиле қандый коркушту, қандый желбер букалар болды не деп бойымда санаңып турдым. Койлорды чылап, олордың түгин қыркып салза, эчки ошкош, јуунак аңычак боло бербей кайтсын! Олордың андый каскак жерлерде де қырлап јүретени жарт: олордың туйгактары курч.

Кенетийин көрзөм: бу не болотон? Эки ийт.

Жок, кайдан ийттер болзын — бөрүлер! Шак ла полярный бөрүлер. Олорды мен jakши билерим. Керептен канча ла катап көрүп туратам.

Чике ле мен жаар мантагылап клеедилер. Жерди јытап, мени көрбөй клееттилер.

Салкын олордон мен жаар согул турган, оның учун мениң јыдым олорго жытанбай турды. Олор мени сеспей, жер жаар көрүп мантагылап клееттилер.

Мен бир жерге кыймык та жок тура бердим; айса мени көрбөй ёдö бередилер эмеш пе.

Олор дезе там ла јууктап клееттилер.

Мында, билереер бе, не боло берди: қандый да бир кичинек чымын мениң тумчугыма отурып алды. Мен колымла да кыймыктатпай турдым: бөрү јиирге једип браатканда, чымынга кайдан ајару салатаң. Ол көлчүн дезе јайымда јүрүп, мениң тумчугыма кирет.

Бу мындый учурал болды.

Мениң тумчугымның ичине ол јорголоп кирип алала, анда қычыкайладып турарда, мен женетийин «чхи» деп чүчкүрип ийдим.

Бөрүлер тура түштилер. Мени көрүп ле ийеле, сурт эдип, кача бердилер.

Мен оноң ары јүгүрдим, удабай талайга једип келдим. Кемеде мени сакыгылап отурдылар, кереп ўзүк жок күүлөп турды.

Керепте мен капитаннаң сурадым:

— Бу қандый жер?

— Гренландияның түштүк јарады — деп, капитан айтты.

— Же, jakши — деп, мен айттым. — Же, бу қандый мындый ороон болотон? Мында бастыра немелер кайкамчылу: койондор сениң койыныңа бойлоры арайдан ла кирбей јат, јерлик букаларды агашла да сок, бөрүлер дезе қижининг чүчкүргенинен де јер башка качар.

Капитан күлүмзиренди:

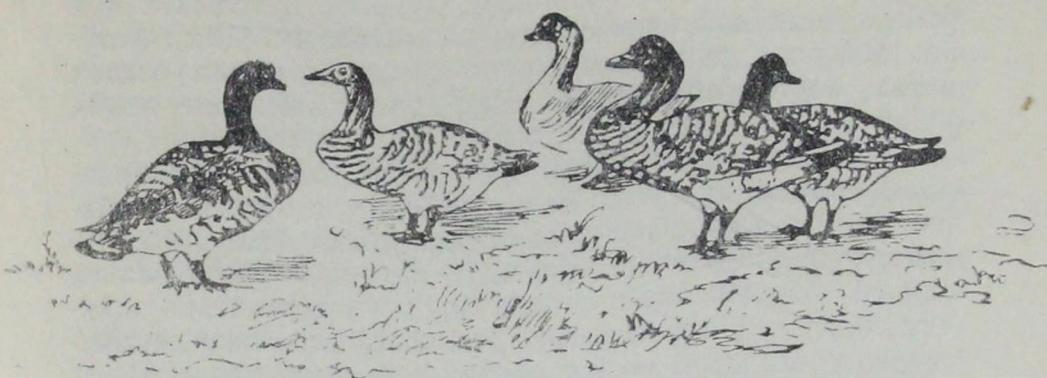
— Мында улус јок. Качан да болбогон. Оның учун андый болуп јат. Койондор ло кой-букалар улусты качан да көрбөгөн, билбес. Оның учун коркыгылабай јат.

— Бөрүлер ненинг учун коркыгылап јат? — деп, мен сурадым.

— Бөрүлер дезе бого бу јуукта келген. Америкадан тошло келген. Олор кижини јакшы билер. Оның мылтық-јепселин база јакшы билер. Оның учун олордың кижиле јандажар күүни јок.

Капитан мышайда меге айдып берди. Мен оның айтканын чын деп бодоп турум.

ЈЕРЛИК ҚАСТЫН САГЫЖЫ

(*Аң-куштын кептерин жазаар кижинин куучыны*)

Одунын жаңында амырап отурган анчылар кандай күш бастыразынаң санаалу деп куучындаштылар. Учында јерлик кастанар деп жөптөшилдер. Олор учканда да, бойлорынын ээжизиле учадылар, амыраганда да, олор каруул тургузып жат — олорго билдирибезинен жууктап көрзөн.

Панферыч оббөён анчылардын куучынына киришпеген, је күштардын ончозынаң јерлик кас сагышту деп айдыжарда, ол мындый неме куучындап берди:

— Меге Березов деп городтон ыраақ јок Обь деп јаан суунын жаңында эки јыл жадарга келишкен, Анда јерлик кастанарды ляктар деп адап жат. Жасыда ла күскиде ляк деп јерлик кастанар учуп браадала ол јерге көптөйт түжүп отуратандар. Мында боро до кас, ак мангайлу јаан ла оок бүдүмдү јерлик кастанар ла кызыл төштү чоокыр ѡажай кастанар да болотон. Кызыл төштү ѡажай кастанар учуп браатканда, бой-бойлорыла ўзүк ле јок куучындашылат турадымар — «ляк-ляк-ляк-ляк!» јерге отурганда — тургуда ла согушкылай бередилер.

Обытынг ўстүги ағында јерлик кастанардын промыслесі.

Мен де андаарга санандым. Суудагы ортолыкта мен бойыма манакай эдип орочок казып алдым. Оның ўстүнде жабынчы эделе, оны билдирилеске кумакла бектеп алгам. Жерге жаба, мылтыктың оозын откүрер тежик жазап алдым — дзоттон до коомой эмес болды!

Алдымда, жирме алтам кире жерде, кастың кеберлери (чучело) тургузып салдым. Мен, ан-куштың кеберин жазайтан кижи, ол кеберлерди бойым эткем. Кастың кеберлери жүзүн-жүүр бүдүмдү болуп, сүреен жакшы эдилген болгон: бир кас ѡлёнг ўзүп жип тургандый, экинчиизи бажын көдүрип алган, ўчинчиизи дезе, нени де тиштеерге тургандый, оозын ачала, мойыннын чойип алган туруп жат. Бастыраларының жундары килсег, түп-түс жакшы жадат.

Кастар неден-неден жек тапса — кандай бир жуны көдүрилип калган болзо — кептөргө бүткүлебей баар. Салкын олордың жундарын атрайтып ийбезин деп, бастыра кептерди салкынга баштандырып тургузар керек.

Мен онызын бастыра ээжилөр аайынча эдип алдым. Сноң түннег ле ала манакайыма отурып алдым.

Таң жаны ла бозорып јарып келерде, как-как-как-как! — дешкилеп, учкулап клееткени угула берди. Озобаштап кайда да бийикте учкулап клееткен, ўндери жерге јўк ле арайдан угулып турган.

Менде кыскачак сыгыртууши бар болгон. Оныла кастың ўнине откөнип, олорды кычырып та турадым, је олор жабызабай турдылар. Йүр күштар бийикте ээчидеечий учкулап браадылар.

Же таң жакшы јарый берерде, мениң тургускан кепкастарым жаар кастар көптөң жууктап келетилер — түрген ле адар керек. Коштой отургылап турадылар — жаныс ла кажылары кептер, кажылар тирү кастар болгонын ылгаштырып турар керек.

Мен ёйди тегин откүрбей, олорды түрген адип турдым. Кас — учарга түрген көдүрилип болбос күш, оның учун бастыралары учуп чыкканча, мен белетеп алган экинчи мылтыктан база эки катап адип ийетем.

Кастар ўзүк јогынаң келип отургылайт: мылтыкты катап ла октоп турганча — качан ок жаны ўйр келип отурадылар.

Бир катап мен мылтыктарымла узак берижип отура калгам: мылтыктың оозында ок јок патрон кептелип

калған болгон. База ла көрзбм, бир ўүр јерлик кас қачан ок мында једип келген болтыр. Олор јаратка толо бердилер. Көрүп отурзам—кызыл төштү бир јараш кас мойынын јерге јаба эдип чойёлө, кеп каска удура шыркырап келип јатты! Менинг боро эркек кеп казым ол согушчан кастаң эки катап јаан да болгон болзо, ол оныла согужарга анаар ла чурап келди.

Көрзбм, чурап келеле, кеп кастынг кабыргазына тың чокып ииди. Анайда тың чокыганынаг менинг кеп казым буттары саң ёрб болуп антарыла берди.

Оны антарган кас дезе канаттарын талбайтып, јундарын атрайтала, оны айландыра оморкоп базып турды. Жедеен күлүкти антарып ийген де, оморкобай кайдар! Оның кийининде мойынын база ла тёмён чойё тудуп, шыркырай берди. «Тур, мен сеге база кожуп берейин» — дегендий.

Кеп кас дезе јерде бир де кыймык јок јатканы јарт. Бу байагы мойынын чойип алган кеп кас болгон. Ол антарталла, чалкайто јатты, анайда кандый да күштар јатпай жат.

Бу тенек дезе оның алдында кеп кас јатканын онг добой, оны айландыра базып, оныла согужарга турат.

Кастар сагышту күш деп эмди канайып айдатан. Кеп касты тирү күштән ылгаштырып болбосто, ондо кандый сагыш болотон!

— Кастар түрген сананып болбос күштар ине—деп, аңчылар табыштана бердилер.—Күртүктерди де алзагар. Күскиде олор кеп күртүктерге база көптөнг келип јадылар ине. Ыраагынаг олор кайынга отургускан кептерди күртүктерге бодоп, олордың јанына учкулап келип, айландыра будактарга отургылап алала, олор чын күртүктер бе, јок по деп, билип аларга удаан аյыктагылап турадылар. Олор анайда сананылап отурганча, бис мында...

— Олор нени де сананылабай жат! — деп, Панферыч оның куучынын чугулду ўсти.—Олор јаңыс ла көстөрин тозырайтып алала, отурып кептерди айыктагылап турадылар. Сананылаган болзо, олор ол ло тарыйын учкулай берер эди. Бу менинг кызыл казым база анайда ок кеп касты эбиреде јүрген, онон ол оныла согужарга турбай јатканын көрөлө, токунай берди. Оның

јунгы ойто јада берди, не де болбогон чылап, бойы туура барала, блөнгди ўзүп јий берди.

Кеп кас мойынын чойип алып, согужарга белен болгондый турарда, ол оның ѡштүзи тирү кастый болгон. Је ол ок кеп буттары сан ёрө болуп, кыймык јок јада берерде, ол оны керексебай де барган.

—Айдарда, күштардың меези нени де чек сананар аргазы јок болотон туро ине—деп, анчылардың бирүзи, оттың косторын узун будакла коскорып, айтты.

—Је анайып айдары кандый болбогай!—деп, Панферыч апшыйак байагызынаң тың чугулду айтты.—Јангыс олордың сагыжын кишинин сагыжына түндебес керек.

Эмди ол ок андап јўрген ёйдö анаң ары менле не болгонын угугар.

Јастың эртен туррагызында јерлик кастанар юурле он јок көп учкулап келип отургылап турды. Мен мылтыктарды јангыс ла түрген-түрген октоп, адып тургам. Байагы қызыл тёштү кас јыккан кеп казымды көдүрип, ойто тургузып саларга келишкен. Кумактагы арткан изимди будагашла көрүнбес эдип јалмап салгам. Оноң бойымның манакайыма кирип ле аларымда, база ла ўүр кастанар учуп келип отурдылар.

Мен бу отурган ўүр кастанарды да төрт катап аттым, база бир ўүр кастанарды эки катап адып ийдим—онын кийининде адарга келишпеди.

Мениң јстүмче ўүр кастанар ээчий-деечий учкулап турдылар. Мен олорды јууктадарга болуп ўнденип турдым. Олор јабызап турганда, эмди-эмди ле отурага түжерлер деп, мен сананып турдым. Је олор дезе как-как-как!—дешкиләйле, ёрө көдүрилип учкулай бередилер.

Нени де сезип ийгендери јарт болды. Је нени сезип ийдилер не?

Мен бойымның манакайынан чыгып алдым. Кажыла кеп казымды јазап аյыктап көрдим. Бирүзинен де бир де јек таппадым.

Бойымның истеримди кумакла јоголто сееп салала, манакайыма база ла катап кирип алдым. Кас болуп ўнденип, олорды қычырып та турзам—кастанар меге бүтпей, ойто ло кайра болуп, уча бередилер! Айса болзо,

мениң кеп кастаның жек сестилер эмеш пе? Аңдай болбос керек...

Меге андайтанын токтодорго келишти. Бойымның кеп кастаның жууп, мылтықтарым алап алала, кемеге отурдым. Березов горо́дко једип келдим.

Отурып, ѡскө аңчыларды сакыдым: сууда кастанды жызырада аткылап турдылар.

Учында таныш аңчы жууктап келерде, оғо не болғонын куучындап береле, сурадым:

— Кастан мениң кеп казымның жанына көптөң келип түжүп тургандар. Оның кийининде чек келбей баргандар. Ол неден улам анып барды?

Карган аңчы мениң бастыра кеп кастаның аյыктап көрөлө, эмеш сананды. Оның кийининде мениң маңакайым жаңайда жазалған, ўстүнен жақшы жапкам ба, мылтықтың оозын откүрер тежик кажы тужунда жазалған ла жанча катап атканың бастыразын менен сурал укты... Оның кийининде база эмеш санаана, айтты:

— Жалкуурбай, бойыңның ортолығынга ойто бар, најы. Анда, кумакта, кастанды ўркүткедий неме бар эмеш пе?

Эртезинде эртен тұра мен анаар бардым. Айса, карманың кандый бир кастанға таныш эмес неме түжүрип салдым эмеш пе? — деп, мен бойымда санандым.

Бастыра жерди жақшы жазап аյыктап көрдим—серем-жилү ле неме таппадым. Анда-мында ла жақыл өлөн ѡзүп калған, артқан жерлерде кумак болгон. Айландыра күнге алтындың жалтырап, мызылдан турат, мениң маңакайымнаң дезе, мылтықтың оозы чыгатаң тежиктен, —ол тежик жерге жуук эдилген болгон — кумактың ўстүле билдирер-билдирбес боро жолычак мөнгүндий суркурап чойилип барат. Ол тарыдаң. Тарым дезе аңчылар тузаланып турған тегин ле тары болгон. Оноң көп ыш чыгат. Шак ол ыш мылтықтың оозынаң чыгала, маңайдан барған жол чыгарған.

Мен узак турбаска ол жолды көмбөй салдым. Бойымның кеп кастаның жерлерине тургусылап салала, маңакайым кирип, жастан чылап ўндене бердим.

Кечегидий ок неме болды: кастан отураға жабызап ла клоетсе, олордың башқараачызы ўнденип ийет, — бастыра ўүр тургуза ла ёрө көдүрилип, мениң ўстүмче уча бередилер!

«Канайып мының шылтагы тарының јолынан болды — деп санандым. — Оноң болбос керек!»

Андый да болзо, манакайымнан чыгып, ол ѡолды лаптап туруп кумакла көмүп койдым.

Манакайыма кирип келеле, кас чылап ўндене ле беримде — эки-үч ўүр јерлик кастанар ээчий-деечий учуп келип, отурғылап турдылар.

Ол јерлик кастанардың көзи кандый курч! Ол боро ѡолычакты андый бийиктен қорюп ийедилер.

Бу ару кумакта андый боро ѡолычак кайдан келген деп, олор тургуза ла шүүнип ийедилер.

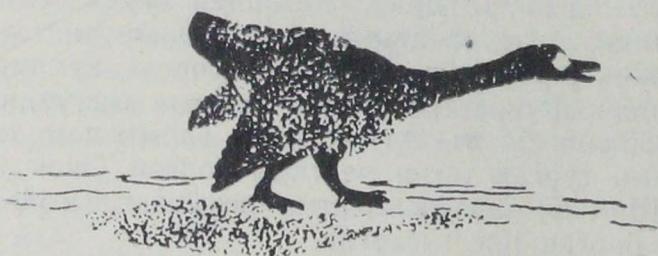
Бу тарының ыжынаң болгон ѡол деп, олор билип болбозы јарт, — кижи эмес ине.

Кастанардың сагыжы кандый болзын база. Олордың сагыжын кижиининг сагыжыла түнгеп болбос.

Жакшы јазап, чике тургускан кеп кастьы тирү каска бодоп, оныла согужарга турат. Же кеп кастьы антарып салзан, кеп кас күшкү да бодолбой јат.

Эмезе, темдектеп бу качан да көрбөгөн боро ѡолды алалы. Кастанар оны көрөлөө, жоркый бергендер.

Мында түрген сананып ийеле, меге аттырбай салгандар.

BRITISH MUSEUM

